

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

Jørgen Slettebo: To Hans Gudewert-kister

J. N. Lorenzen: Nyholm, slottet ved Tønder

Kai Hammer: Præsten hr. Sørensen i Branderup

Bjørn Svensson: Danevirkes datering

Andr. Petersen: Himmelbrev

Boganmeldelser

APRIL

4 · 1969

45. ÅRG.

Ildrætshøjskolen i Sønderborg

Højskole med lederuddannelse i gymnastik, boldspil, fri idræt og svømning. 6 mdr. vinterskole for mænd/kvinder fra 3/10-28/3. 3 mdr. sommerskole for kvinder fra 3/5-28/7.

Tlf. (044) 2 18 48

Bent Brier.

LØGUMKLOSTER HØJSKOLE

Kursus begynder sept., nov., febr.
Korte sommerkursus.

Tlf. 4 33 25

OVE ARKIL A/S

CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR

HADERSLEV

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - tlf. 2 25 71

tal med en
HAFNIAMAND
om Deres
forsikringer

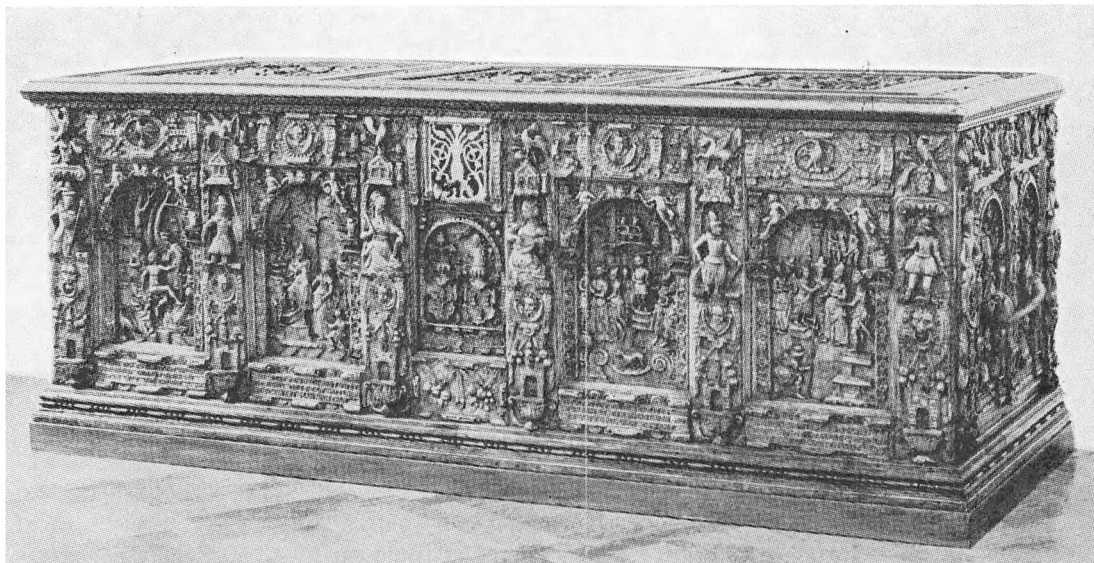

den sikre havn

HAFNIA
FORSIKRING

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

der udsendes af *Historisk Samfund for Sønderjylland* som selvstændig publikation, koster årlig 22,50 kr. incl. MOMS og gratis tilsendt. Abonnement og enkeltnumre (kr. 3,75 stykket incl. MOMS og forsendelse, særnumre beregnes der dog en højere pris for) kan bestilles hos ekspeditionen - Landsarkivet, Åbenrå, telefon (046) 2 46 83 eller på redaktionens adresse, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, telefon (045) 2 17 37. Prøvenumre tilsendes gerne og gratis på anmodning.

CLAWES ROEDDE OG BATHE RODE'S BRUDEKISTE

Egetræ, forside rigt udskåret, i midten alliancevåben og ejernavne Clawes Roedde og Bathe Rode flankeret på venstre side af to portaler med scener fra Susannes historie under hvilke inskriptionen: *WEILL SICH SUSANNTHUT WASSKHEN UNC BADEN WIRT SE DORCH DER ALTAN LI(S)T VOR RATDEN-HIR WERT SE VOREN RADT WNDT GERICHTE GESTELT MIT LOGEN BESCHWERT MANNICH FALT.* På højre side to portaler med scener af Kristus som 12-årig i templet, under hvilke inskriptionen: *DEN FOVELS GESCHREI SIE STRACKES VORDAMDT EIN KNABE VON GODT SE VENSCHOL DICH ERKANT – DORCH DANIELS RADT WIRT SE FRE(I)LOS GESTELL AB DAS RECTE VRTEIL VER DIALTEN WIRT GEFALT.* Mellem portalerne relieffer med kvindefigurer, krigere og vingede kerubhoveder omgivet af frugter og renaissanceornamentik samt fugle og vingede enhjørninger. Endestykkerne med portaler hvori musicerende figurer, flankeret af mænd og kvinder. Øverst frise med krigere og fabeldyr. Udført af Hans Gudewert den Ældre, Eckernförde, ca. 1675. Lås og hanke af smedejern. Nyere låg og sokkel. Tidligere stået på herregården Boller. Højde 87 cm, længde 220 cm, dybde 91,5 cm.

To Hans Gudewert-kister

Den 19. marts afholdtes hos Arne Bruun Rasmussen en auktion over 40 malerier fra dansk guldalder. Som afslutning på auktionen solgtes to renaissance-kister og et meget fornemt sølvkrus fra 1702. Det var en auktion af sjælden kvalitet, forhåndsinteressen var stor, og vurderingssummerne var på forhånd ganske anselige. Der var mange numre, som museerne på forhånd måtte være interesserede i, og en del af malerierne blev da også købt af danske museer – Statens Museum for Kunst og Davids Samling tegnede sig for de kostbareste indkøb.

Museet på Sønderborg slot var principielt interesseret i flere af auktionens numre – der var malerier af C. W. Eckersberg og af C. A. Jensen, og ikke mindst var der de to kister, der begge stammede fra Hans Gudewert

den Ældres værksted i Eckernförde. Vurderingssummerne var dog så høje – fra 15.000 til 45.000 for Eckersbergbillederne og henholdsvis 70.000 og 30.000 for de to kister – at det umiddelbart stod klart, at museet ikke havde mulighed for at gøre sig gældende.

To dage før auktionen stod der imidlertid en forhåndsnotits i Politiken, hvor det dels oplystes, at der var tyske Liebhabere til kisterne, dels noteredes, at de måtte være oplagte emner for Museet på Sønderborg slot. Snart efter ringede en privatmand fra København til museet og meddelte, at han lagde 30.000 kr. på bordet som hjælp til køb af en af kisterne. Ny Carlsbergfondet tilbød derpå at lægge 15.000 kr. oveni, og efter en række telefonsamtaler lykkedes det at få samlet så mange penge sammen, at museet var i stand til at byde 86.000 kr. for den største af kisterne. Hvis det så ikke lykkedes at få den, blev det vedtaget at byde op til 47.500 for den lille. Det må bemærkes, at var det lykkedes, ville museet herudover komme af med salær og moms, ialt 26% af auktionssummen. Imidlertid lykkedes det ikke. De to kister blev budt op i henholdsvis 88.000 kr. og 48.000 kr. Det er vel ovenikøbet rimeligt at antage, at museets modparter langt fra var oppe ved den øvre grænse for, hvad de havde tænkt at byde. Yderligere 10–15.000 havde næppe været nok til at sikre den store kiste for Sønderborg. På den anden side må det med glæde og taknemlighed noteres, at en privatmand er villig til at ofre så stort et beløb til et sådant formål. Et tilbud som dette er til uhyre stor opmuntring for en museumsmand.

Hvorfor var nu netop disse kister så betydningsfulde for museet?

For det første genskabes i forbindelse med restaureringen af Sønderborg slot den gamle riddersal («Den store Dansesal») og dens to forgemakker i slottets nordfløj. De er i sin tid blevet til kort efter 1550 og har haft deres glansperiode indtil henimod midten af 1600-tallet. Derfor er det ønskeligt at skaffe møbler og inventar fra perioden 1550–1650 til disse tre store lokaler. Noget er allerede indkøbt, således et par malmlysekroner, et skab, et lille bord og et par stole. Andet er stillet i udsigt som deposita fra andre museer, men alligevel er der stadig brug for flere ting, og her var netop tale om et par kister fra den ønskede periode. De var tilmed meget fine med fornemme udskæringer på forsiden. Især den store, der var 2,20 m lang, havde været en pryd for rummene, mens den lille, der kun var 90 cm lang, jo ikke havde synet af så meget. For dem begge gjaldt det, at skæringerens kvalitet alene gjorde det rimeligt at placere dem i disse rum.

For det andet var der tale om kister fra det berømte Gudewerts værksted i Eckernförde. Det var altså tilmed slesvigske kister. Hans Gudewert den Ældre blev født ca. 1570 i Eckernförde, og han døde i samme by senest 1640. Han var uddannet snedker og billedskærer og var oldermand i byens snedkerlaug mellem 1605 og 1627. Fra hans værksted udgik dels forskelligt kirkeinventar, blandt andet nogle prædikestole, dels en række

LILLE KISTE AF EGETRÆ

Udskåret på forsiden med to portaler, hvori Maria bebudelse og hyrdernes tilbedelse, i midten par i renaissanceornamentik. Endestykker flankeret af mandolin-spillende figurer samt renaissanceornamentik. Endestykker med verdslige figurer og træer i cartouche. Hans Gudewert den Ældre, Eckernførde, ca. 1600. Nyere låg. På høj sokkel med samtidige skæringer med løbende hare og hunde, nyere kugleben. Lås og hanke af smedjernet. Højde 84 cm, længde 89,5 cm, dybde 54 cm.

møbler, ofte prydede med bibelske motiver. Hans udskæringer er rige indtil det overlæssede, og resultaterne festlige og prægede af teknisk mesterskab. En af de bedste kister fra værkstedet står i Kunstindustrimuseet, og desuden findes eksempler på hans kunst i museerne i Flensborg, Gottorp og Hamborg.

Der var altså tale om kister som både af historiske og kunstneriske grunde havde været en stor gevinst for Sønderborg slot. Det lykkedes ikke at erhverve blot den ene af kisterne, og det er nu nærliggende at overveje, om der havde været andre muligheder. I den forbindelse kan peges på det urimelige i, at udenlandske købere slipper for momsen. En af de udveje, man kunne tænke på, var derfor, at der til kulturministeriets rådighed stod en fond, delt i to dele: en del til at sikre museerne moms-godtgørelse for alle væsentlige indkøb, og en del til at assistere i de få tilfælde, hvor virkelig kulturelt betydningsfulde genstande bør sikres. Alene på denne måde var meget vundet uden at der blev tale om de helt store udgifter for statskassen.

Jørgen Slettebo

Nyholm, Slottet og Slotsholmen ved Tønder

Fhv. overlæge J. N. Lorenzen, Tønder, skriver om de skiftende bebyggelser på den stille og af offentligheden i dag næsten ukendte slotsbanke i Tønder.

Gemt bag høje træer og vandværkets bygninger, næsten ukendt for de fleste, ligger gården »Nyholm« stille og idyllisk på Tønder slotsbanke. Den nærmest klæber til bankens sydskrænt, der sænker sig ned til den tidligere, brede borggrav, som nu er en fugtig eng.

Nyholm fremtræder som en smuk og rummelig, temmelig mørk rødstensbygning af landlig type, mindende om Møgeltønderhusene, men meget større end disse. Stilen er fra omkring år 1800. Huset er temmelig langstrakt, symmetrisk med fire store vinduer på hver side af den portallignende indgangsdør med fritrappe. Taget er forholdsvis højt og spidst, tækket med røde tagsten (endnu efter år 1900 var der stråtag). I midten af bygningen ses en stor skarpkantet gavlf, der når op i højde med tagryggen, med tre vinduer på 1. sal og to vinduer på 2. sal (loftsrum).

Gennem indgangsportalen kommer man ind i et rummeligt forrum med en smuk trappeopgang i baggrunden. Til begge sider deraf ses store værelser, på højre side nærmest fremtrædende som en mindre sal.

Foran indgangstrappen, ved hvis sider der endnu findes gammeldags brolægning, er der en rundkørsel med blomsterbed i midten og flankeret af krogede, gamle træer, der mod øst munder ud i en allé; denne fortsætter over en 70–80 meter lang dæmning og ender på pladsen foran »badeanstalten«.

På bagsiden af hovedbygningen ses ligeledes en gavlf, svarende til den på forsiden, men smallere. Ud mod gårdspladsen findes fra gammel tid et bryggers, der forlænget med en mur lukker pladsen mod syd. Mod vest ligger der, parallelt med hovedbygningen, men noget forskudt, en stald, der er af nyere dato, men tidligere, adskillige år efter århundredskiftet, var her endnu en stråttækt stald- og ladebygning af bindingsværk (en storkerede på den sydlige ende af taget manglede her heller ikke!). Den var en del længere end den nuværende og nåede med lo og ladeport skellet til »gasvejen«, der allerede var kommunal. I modsætning til nu nåede fennen her i en bred stribe stalden.

Sydvest for staldbygningen lige udenfor haven var der en delvis græsbevokset, temmelig stor udgravning med masser af gammelt murværk i bunden og i de sammenskredne sidevægge. Det var slottets ydre ringmur, hvis fundamenter her kom frem.

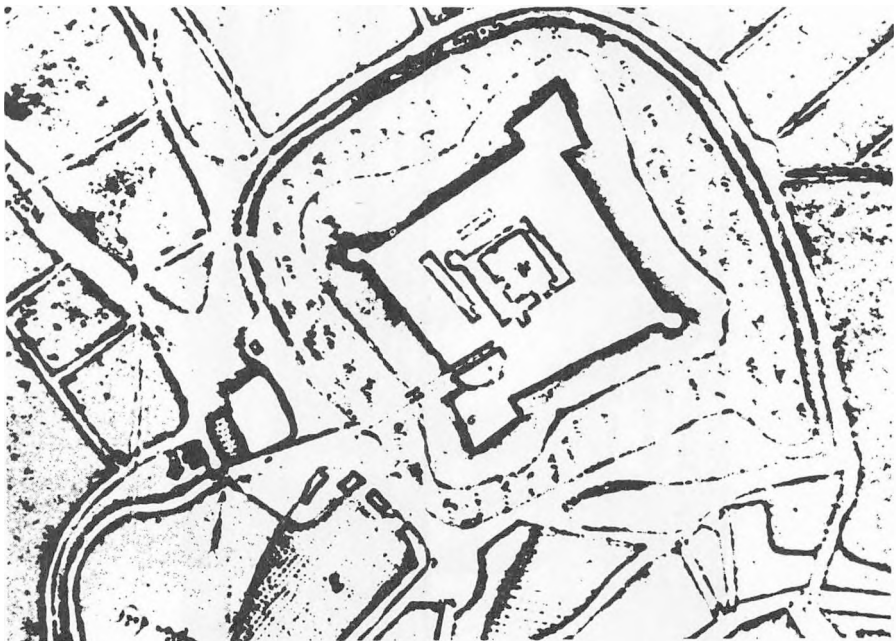
Nyholm.

Ganske interessant er en stor granitblok med plan overflade, der står på østsiden af fritrappen. Den er vel i sin tid fundet i jorden, da Nyholm blev bygget, idet voldens sydøstbastion lige netop har ligget på dette sted, og den har sikkert gennem tiderne været til god hjælp for beredne gæster, der havde svært ved at komme op i sadlen.

*

Slotsbanken eller »Slotsbjerget«, som man tidligere sagde i Tønder, var i ældre tider en lille holm i Vidåens daværende udmunding i vadehavet; den lå lige foran søhandelspladsen Tønder red, og tidligt befæstet som den antagelig har været, har den givet god dækning både mod havets brænding og mod mulige fjenders angreb.

Geografen Idrisi i Palermo, en araber, hvis hjemmelsmand vel kan have været i Tønder, betegner ca. 1130 stedet som »Opankringsplads, beskyttet mod alle vinde og omgivet af bygninger«, hvilket vel nok er smigrende

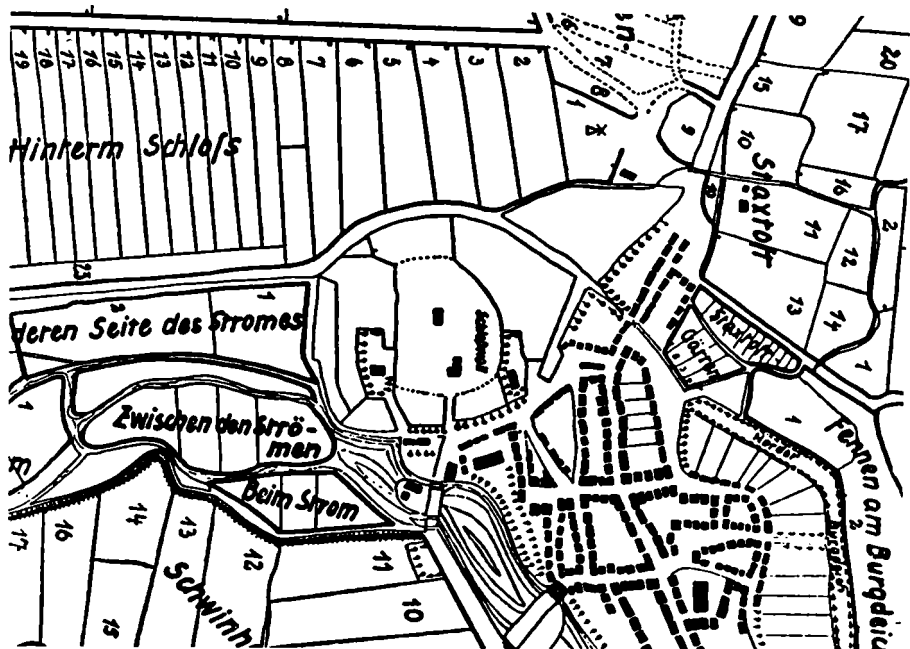
Overkonduktør H. G. Riga's tegning fra 1865 synes at gengive Nyholm slots forhold, som de var lige før fæstningsværkernes demontering i 1676 og »Stadtfeldplan« af 1811 (på næste side) viser situationen på Slotsbanken kort efter at Nyholm var bygget.

Slotsbanken, hvis areal var godt 2 ha, og som efterhånden opnåede en opfyldningshøjde på 2½–3 m, var efter 1751 blevet til en græsmark. Under senere jagt efter byggematerialer, vel nok værst så sent som omkring 1861, da chausséen Husum – Ribe blev bygget, blev den gennemgravet grundigt. Kun portbygningen (»Porthuset«) blev bevaret, idet denne bygning blev anvendt som arrest. Den over 80 m lange slotsbro, den eneste regulære vej fra slottet til »fastlandet«, var allerede 1736 blevet erstattet med en dæmning.

omtale af den gamle skibbro, hvis det altså er skibbroen, han har ment.

Holmen har med sin forsvarsmæssigt gunstige beliggenhed altid haft de skiftende høfjyrstelige og kongelige potentaters interesse. Befæstningen, oprindelig sikkert en primitiv »borg«, ses stadig at være genopbygget og udbygget, således at den, da den henimod år 1600 nåede sin sidste skikkelse, var et forholdsvis lille, men stærkt og moderne militært støttepunkt, indtil man i 1676 af politiske grunde nedlagde de egentlige forsvarsværker.

Selve slottet, som tidligere i perioder havde været kongelig eller hertugelig residens, blev nu amtmandsbolig, amtmanden havde tidligere været slottets befalingsmand – og blev anvendt til dette formål indtil 1750–51, da det blev nedrevet. Desværre for nutidens Tønder! Det var nemlig et smukt renessanceslot.

Fra gammel tid havde slottets »officialer«, altså amtmanden og andre tjenestemænd, i fredstid kunnet benytte voldens glacis som »kålgård«. Dette privilegium synes at have overlevet både volde og slot. Endnu efter 1900 havde »landråden« (amtmanden) således en stor køkkenhave opad skrænten lige overfor »Jomfrustien«.

Den 8. 9. 1792 tilsendte amtmand v. Bertouch (1745–1815) magistraten en overenskomst mellem Tønder kommune og Kærherred angående en overfart over »rethvolden«, slottets forhenværende brede borggrav.

I tidens knudrede embedstysk er der her, såvidt man kan forstå, tale om etablering af en bedre vejforbindelse til amtsofficialernes »vi officii Ländereien«, der lå dels på sydskrænten af slotsbanken, dels ude i marsken (»Hofwiesen« og »Amtsverwalter Land«), altså i nærheden af Asgersodde, hvor på samme tid en regulering af Tønders skibfartskanal skulle gennemføres.

Resultatet blev, som man kan se, en dæmning over rethvolden mellem pladsen ved den nuværende badeanstalt og sydøsthjørnet af slotsbanken og i forbindelse dermed en opfyldning af nedgangen til »Kanalvejen« (1685 Vester Borger Diek) og dens indsnævring mellem rethvold og Møllekule, således at der nu fremkom en farbar vej fra slotsgrunden langs med rethvoldens sydside og derefter skibfartskanalen til amtsofficialernes ferner og arbejdspladsen ved Asgersodde.

Med den nye vej over dæmningen var arealet på slotsbankens sydside blevet »byggemodnet«. Ved en udstykning synes det i mellemtiden at være gået

Den 11. 11. 1798 blev grundene (ca. 4^{1/2} demat) af v. Bertouch solgt til underretsadvokat, amtssekretær og branddirektør Erich Wilhelm Millet* der boede i det nuværende Bachmann'ske familiehus ved Møllebroen, altså på Slotsgrunden. Køberen havde allerede på dette tidspunkt sørget for en vej til den af ham udvalgte byggeplads.

I 1804 blev den færdige ejendom indregistreret i Overrettens skyld- og panteprotokol under navnet »Nieholm«. Da hovedbygningen, men ikke stalden, er angivet på »Stadtfeldplan« af 1811, må den sidste være opført noget senere. Bygningerne lå på sydbatteriets gamle voldfundamenter og var mod vest og syd omgivet af et større haveanlæg, i hvis sydvesthjørne der endnu findes en lille skovlignende beplantning, som tidligere kaldtes »Lunden«.

Advokat Millet slog sig ned på Nyholm, hans alderssæde, og boede der til sin død i 1823. Han synes tilsidst at have haft økonomiske vanskeligheder.

I 1824 overtog Paul Momsen (1774–1847), tidligere på »Grøngård«, ved adiudicationsact af 12. 1. Nyholm med bygninger, toft og fenne for 1360 rbd. eller 650 mark courant. Også han benyttede det som aftætssæde og blev boende der til sin død.

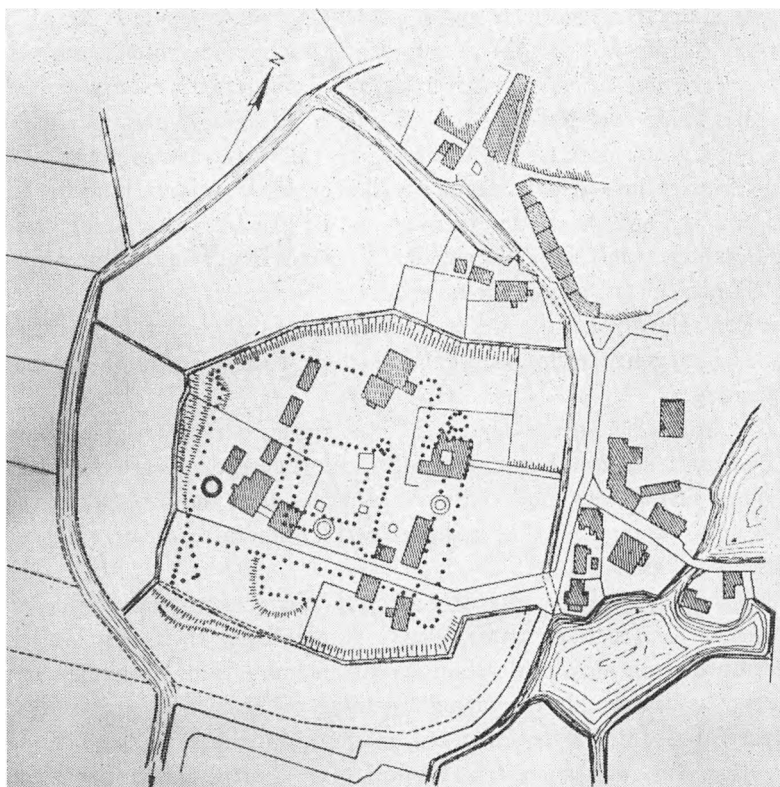
Nyholm har i sin tid sikkert været en ønskebolig for ældre, formuende folk, især landmænd, der foretrak at tilbringe deres sidste år på aftægt i købstaden i et smukt, stort anlagt beboelseshus med et tilhørende beskedent landbrug, men det har dog også vist sig, at det, under tidens skiftende forhold, for flere af ejerne har kunnet blive til lidt af en økonomisk fælde.

Beliggenheden må oprindeligt have været fri og smuk, med udsigt mod nord hen over slotsbanken til Skibbroen og den gamle by, mod syd over marskens store vidder, om sommeren grønne enge, om vinteren en havliggende vandflade, hvis bølger ved storm kunne skumme mod slotsbankens skråning.

I 1848, året efter Momsens død, solgte enken, en datter af kniplingshandler Boy Boysen, Nyholm til slotsmøller Jürgen Bachmann (1801–1884). Sønnen, Christian Nissen Bachmann, fik 1859 som nygift Nyholm til bolig, medens faderen residerede i det hus ved møllen, hvor advokat Millet havde boet, og hvor nu direktør Hans Bachmann bor.

I 1877 skrev Jürgen Bachmann i sit testamente, at Nyholm ikke måtte forblive i familiens eje efter hans død, men ejendommen skulle sælges ved skiftet. Grunden til denne bestemmelse skal ikke være oplyst, men må vel formodes at være af økonomisk art. Han byttede samtidig bolig med sønnen, der nu overtog møllen, og flyttede selv til Nyholm. Her døde han

*) Søn af en kaptajn i storfyrstelig holstensk tjeneste i Kiel.

Slotsbanken, gengivet efter stadsbygmester Jürgensens situationsskitse af 1939.

over i v. Bertouch's eje samtidig med, at han har afstået en parcel til rådmænd («Ratsverwandter») Paul Popsen (1726–1700).

1884, 82 år gammel, mens enken, der var et par år yngre, blev boende på Nyholm, hvor hun døde 1886.

Rimeligvis for at give Nyholms landbrug et noget større omfang, havde Jürgen Bachmann forpagtet den tilstødende rest af slotsbanken, som endnu var i kronens eje. Forpagtningen må have været temmelig permanent, idet han på pladsen havde rejst en »8 Fach«-staldbygning, der også dækkede over en gammel kælderhvælvning, der oprindeligt havde været en del af slotets nordøsthjørne.

*

I 1872 blev slotsbanken af fiskus solgt til Tønder kommune, som krævede Bachmanns stald omgående fjernet.

Sagen gav anledning til et lille intermezzo: Gæstgiver og brygger C. Claussen på Skibbroen, der havde benyttet stedet som »Bayerischer Bier Keller«, hvilket lyder hyggeligt, men i virkeligheden vel ikke betød meget

andet end staldens anvendelse som iskælder og oplagringsplads for øl, søgte at sabotere ordren ved at købe bygningen af Bachmann. Han mente vel nok som Tønderborger og skatteyder at kunne vente større eftergivenhed fra magistratens side end mølleren på den anden side kommunegrænsen. Magistraten lod sig dog ikke gå på. Efter et halvt års tovtrækning måtte Clausen, nu Claussen junior, bekvemme sig til at nedrive stalden. Han fik tilmed besked om, at han kun måtte gøre det ned til »Erdscheide« og at han ikke måtte fjerne den del af kælderens, der ikke var bygget af Bachmann, men havde tilhørt slottet, og derfor nu ejedes af byen.

Man kan såles formentlig takke Bachmanns staldbygning for, at den sidste rest af det egentlige slot, den gamle kælder, endnu findes på slotsbanken den dag idag.

I 1875, kort efter, skete der et andet jordsalg, der på en måde også berørte Nyholm: Tønder kommune købte yderligere den ligeledes af fiskus ejede »Jomfrusti«*, der mod syd var begrænset af Nyholms »Scheiderinne« (skidenrende) og mod nord af stakittet ved kammerassessor og toldkontrolør Høxbroes have.

I 1878 fulge så udgravning af en kanal, der gennem rethvoldlavningen langs med »Jomfrustien« atter, som i gamle dage, forbandt Møllekullen med Skibbroen og gjorde Slotsbanken til en holm igen. Meningen hermed var at øge vandmængde og gennemskylning af havnebassinet, hvilket må ses i lyset af drømmen dengang om en dampskibslinie mellem Tønder og Højer. Kanalen, der passerede Nyholm- og Porthusdæmningen gennem solide tunnelbroer, til dels bygget af store granitsten, der sikkert stammede fra slottet, mundede til sidst gennem en ca. 40 m bred aquadukt ud i havneløbet. Som følge af det ret kraftige fald var gennemstrømningen endda så betydelig, at den måtte reguleres med en sluse ved Porthusbroen.

*

Efter Nyholms Bachmann-æra, der havde strakt sig over 40 år, blev den næste ejer arbejder Martin Gantzel fra København. Han holdt ikke ret længe (marts 1890 – juli 1891), idet han, som et af den daværende politiks ofre, blev udvist af det prøjsiske statsområde.

Gantzels efterfølger blev kådner Hans Nicolai Eskildsen, som den 26/7 1891 overtog stedet som ejer.

Han var en flittig og sparsommelig mand og havde en dygtig kone samt efterhånden også mange børn, der alle var flinke og velopdragne, artede sig godt og blev til stor hjælp i bedriften. Forholdene var imidlertid små, og det kunne ikke undgås, at det tidligere ret velstandsprægede Nyholm efterhånden virkede lidt forfaldent.

* Der, hvor mindre dydsirede piger i gammel tid holdt til nær ved fæstning og havn, men lige udenfor magistratens jurisdiction.

Besætningen bestod af 3–4 malkekøer, nogle grise og undertiden også får samt en del høns. Det store haveareal blev dyrket, så godt og så meget der kunne overkommes. Staldfoder blev overvejende skaffet fra lejet engareal. Mælken og andre produkter blev solgt til beboerne på Slotsgrunden.

Den altfor store hovedbygning blev udnyttet ved udlejning til tyske jernbanefolk, hvilket dog holdt op, da banernes store bygning (»Sperlingslust«) i Viddingherredsgade blev taget i brug.

Da den såkaldte »Höhere Töchterchule« (formand: Katasterkontrollør Sonntag) i 1904 blev oprettet som en skole for byens »haute volée«, blev den installeret på Nyholm, hvor den holdt til, indtil den fik eget hus på Bockensåvej (nu Popsensgade 8).

Den 30/3 1906 solgte Hans Eskildsen Nyholm og bosatte sig atter i Gallehus, hvor han i sin tid var kommet fra.

Nyholm, der gennem en længere årrække havde været et selvstændigt landbrug, blev derefter atter det, som det for over 100 år siden var blevet bygget til, en slags alderssæde.

Det blev overtaget af Anton William Thaysen, tidligere »Mettenwarf«, der havde tilknytning til Bachmannfamilien. Han istandsatte ejendommen og boede der indtil 1916, altså til midt under 1. verdenskrig.

Den 30/3 1917 købte Hans Michael Winther (1867–1954), tidligere forpagter på »Store Tønde«, Nyholm og boede der til 1925.

Ved skøde af 20/8 1925 erhvervede derefter grosserer Carl Tiedemann, Tønder, »bebygget gårdsplads med have og græsgang, Nyholm, 2 ha. 13 ar. 61 m².«

Efter hans død i 1945 beholdt enken, som senere blev gift med nu afdøde overdyrlæge Emil Sønnichsen, ejendommen. Og det er stadig fru Ida Sønnichsen, der, på en måde fjernt fra verdens støj og uro, hersker som frue på den smukke gamle besiddelse, til hvis bevaring og nænsomme forbedring alle de senere ejere har gjort en betydelig indsats.

J. N. Lorenzen.

Oplysninger.

Andresen, Ludwig: Geschichte der Stadt Tondern bis zum 30 jährigen Kriege. 1934.

Eskildsen, Claus: Tønder 1243–1943. 1943.

Klose, Olaf und Martius, Lilli: Ortsansichten und Stadtpläne des Herzogtums Schleswig. 1962.

Landsarkivet Åbenrå: Tønder Byarkiv: Sager vedr. kanal- og havnevæsen, skibbro, slotsgrund og slotsbanke.

Langberg, Harald: Danmarks bygningskultur.

Mackeprang: Tønder gennem tiderne.

Ottsen: Der Kreis Tondern 1906.

Personlige meddelelser og egne erindringer.

Rasch, Max: Tønderner Mühlencronik. 1948.

Præsten hr. Sørensen i Branderup

Den velbegavede, men noget rethaveriske præst i Branderup, pastor Peter Sørensen, skrev i begyndelsen af 1800-tallet en slags dagbog om sin modgang i Branderup sogns kaldsbog. Overlæge Kai Hammer, Åbenrå, har fundet den miskendte præsts jammersminde frem.

I året 1814, den 3. januar, blev pastor Peter Sørensen kaldet til Branderup embedet efter i 6 år at have været præst i Norderøernes kald på Færøerne.

Han var født i 1780 på Hevringholm på Djursland, hvor faderen var forpagter, og tog embedseksamen i 1802. Fra Branderup kom han over Guldager og Hedensted i 1833 til Barløse på Fyn, men blev afskediget i 1844. Wiberg beretter herom, at »han havde her en Mængde højst forargelige Stridigheder med Degnen Jochumsen, ifølge hvilke de begge suspenderedes og af Provsteret og Landemode, men ikke af Høiesteret, fradømtes Embederne; kunde heller ikke forliges med sine Menigheder.«

Jørgen Fausbøl fortæller i sin bog: Minder fra Branderup Sogn og Roost – at han »var meget stridbar, derhos særdeles fattig, så fattig, at konen gik rundt i byen og tiggede mad og klæder.«

Pastor Sørensen har ganske åbenbart været en stridbar natur, som efterfølgende egne skildring af hans år i Branderup viser, men man får igennem den også et billede af, under hvor usle kår en præst i et lille sogn dengang kunne komme til at leve – forhold, som for en mand med hans gemyt just ikke har kunnet gøre ham blidere stemt.

Om kaldet i Branderup skriver pastor Outzen i 1765: Præstens tre ottinger er de ringeste i byen. Dertil hører en eng øst for byen, som er den allersletteste af byens enge. Præstens indtægter var da 179 rdl., tiender, højtidsoffer og kirkelige forretninger iberegnet.

Branderups ældste kirkebog er for den første halvdels vedkommende, der slutter december 1814, den egentlige kirkebog, mens resten i 1816 af amtsprovsten H. Høxbroe er autoriseret som liber daticus (kaldsbog). De første mange sider af denne har pastor Sørensen fortrinsvis anvendt til skildring af sine fortrædeligheder.

Af de kollegiale forhold i provstiet får man et noget mærkeligt indtryk gennem den sidste indførsel i kirkebogen i 1814: »d. 28 December blev Pastor Sørensen og Jomfru Mariane Rosenberg copuleret i Huuset efter Kongelig Bevilling«, »og dertil med een voxen Datter.« (Tilføjet med provst Høxbroes skrift - en højst usædvanlig provstelig anmærkning i en kirkebog).

1816.

Af Branderup sogns kaldsbog.

»Det behagede Hs Majestæt Kong Friderik 6te at beskikke mig, Peter

Sørensen til Sognepræst for Branderup Meenighed d 3die Januarij 1814, efter at jeg – Aar i Forveyen siden d 18 December 1807 var beskikket til Sognepræst paa Nordreøernes Sognekald under Færøerne, henhørende under Siællands Stift, skønt beliggende omtrent 200 Mile Nordvest for Danmark, mellem Hethland og Iisland, et Embede, hvis Bestyrelse var forbunden med Helbreds Tab for mig, da dertil hørende 7 Kirker var belliggende paa 6 forskellige Øer – – – Altsaa en daarlig Belønning at blive beskikket til Branderup Kald, et af de mindste Præsteembeder i Riber Stift, der næppe afgiver 250 rd aarlig – og hvor man altsaa seer sit Haab skuffet i en saa høj Grad, at man istedet for at have turdet gjøre sig Haab om en fortrinlig god Befordring, som den eneste Opmuntrende Bevæggrund til at udsætte sig for mange Besværligheder, tverimod maae sukke under Næringsorger, hvorved Modet falder, den fornødne Embeds-Iver forsvinder, og man maae næppe kunne besvare det Spørgsmaal: Hvad skal jeg med Familien æde, drikke eller hvormed klæde os? Og en Arbeyder er dog sin Løn værd. – Og hvem kunde da vel med Rette undre sig over om Arbeydet i Herrens Viingaard ikke skeede med den tilbørlige Fliid? – Thi Arbeydet bør jo staae i Forhold til Lønnen – Men meere forunderligt er det, at Biskopperne og Amtsprovsterne, der ere tillagt saa stor en Overflod at de kan arbejde med Lyst, ikke ved den yderste Nidkiærhed for den gode Sags Fremme, bevirker et passende Tillæg til De smaa Præstekalde, enten ved at lade De store Præstekalde betale fra 30 til 50 rd hver til De smaa Præstekalde, eller lade det større Sogn formindskes og de mindre Sogne forøges ved at deele Sognene ligelig – Saaledes burde det halve af Boulun Bye og det halve af Gestrup Bye fratages Aggerschou Sogn og lægges til Branderup Sogn. – Ved sliige Foranstaltninger opfyldte vedkommende bedre og med Glæde Deres Pligter, og De fordærvelige Flytninger ophævedes. Held og Lykke over De Mænd, som med Iver og uden Forhaling, sætter sliige Foranstaltninger i Værk.

Den 5te Søndag efter Paaske 1814 holdt jeg P. Sørensen min Indtrædelses Prædiken og indsatte mig selv ved at oplæse mit Kaldsbrev og Bispens Kollatz, efter som Hr Amtsprovst Høxbroe ey kom. »formedelst Forfald« (tilføjet med Høxbroes skrift).

Om Branderup Præstegaards Bygninger og deres Jorders Forfatning ved min P. Sørensens Tiltrædelse til Branderup Kald d 1ste Maj 1814, med Forklaring om Den Maade hvorpaa jeg maatte skaffe mig i lovlig Besiddelse af Præstegaardens Bygninger.

Hvorledes bygningerne istandsattes.

Ikke førend nu 2 Aars Forløb efter min Ankomst til Branderup kan jeg nu afgive een endskønt utilstrækkelig Beretning om De Fortrædeligheder jeg har været udsat for, forinden jeg var i Stand til at komme i Besiddelse af

Branderup Præstegaards Bygninger, der saa meget mere fortæner at optegnes, som at dette frembyder et mageløs Exempel, idet man seer hvorledes min Formand Hr Pastor Schou, nu Sognepræst for Tisted og Binderup Sognekald i Viborg Stift, ustraffet frækt overtræder De Kongelige Anordninger, ved at bortreysse uden at overlade mig Præstegaarden til Salg, efter mine gientagne skriftlige Anmodninger, tildeels ogsaa ved, førend sin Afreysse, at bortsælge Giødningen, som dog ey maa overlades andre end Eftermanden. – Tillige maa det bemærkes, at jeg som Eftermand, uagtet jeg raadførte mig med geystlig og verdslig Øvrighed, og anmodede de samme om at være mig behiøpelig til enten at faa Præstegaarden til Kiøbs, eller ogsaa at blive fritaget for at kiøbe den, da jeg i saa Fald selv vilde sørge for Bopæl. Og under Præstegaardens faldfærdige Forfatning, og af Mangel paa de fornødne Bygninger, da 15 Fag vare nedbrudte og solgt og 9 Fag vare nedfaldne efter hans Afreysse, var det mig saare vigtigt at viide en vis Bestemmelse, – men her fandt jeg med Forundring Mangel paa Assistense – Geystlig Øvrighed hørte mit Andragende med en Ligegyldighed, der var liig det Forhold, som Præsten og Leviten i vor Bibel udviiste imod den paa Veyen udplyndrede Iøde; thi selv vare Vedkommende begavet med Overflod, der gjorde dem uvidende om, hvad det er at liide Nød – Med et Hierte fuld af Harmе besluttede jeg mig at henvende mig til den verdslige Øvrighed. – Og her gik det mig ikke bedre. – Herredsfogden henviiste mig til Amtmanden og Amtmanden igien til det Danske Cancellie, som I.M.-Collegium, under hvilket jeg var befordret.

Efterat jeg da havde nogen tiid holdt Brevvexling med min Formand Hr Pastor Schou angaaende Præstegaardens Afhændelse til mig mod passende Betaling, under Betingelse at skaffe mig Beviis for, at der ey hæftede mere Giæld paa den end denne Kapital, vi kunde blive eenige om, thi jeg vidste allerede, at Præstegaarden var pantsat for 1400 Rdl. og jeg indsaae tillige, at den næppe vilde bliive 1/3 Deel saameget af Værdie. – Derfor bød Pligt og mit eget og Familiens Vel i Fremtiden, at være yderst forsigtig, især da vedkommende Øvrighed var liigesom faldet i en dyb Søvn.

Da jeg altsaa vidste, at der intet kunde udrettes med min Formand Hr Schou, og han umuligt kunde skaffe mig Pantet udslettet af Protokollen, saa ansaae jeg det raadeligst at henvende mig directe til Det Kongelige Danske Cancellie, hvor jeg udbad mig naadigst Svar paa følgende Spørgsmaale, dat 29 August 1814: –

1) om det blev min Pligt at kiøbe Præstegaarden, at det da maatte paalægges Hr Schou, forinden en bestemt Tiid, at overlade mig den efter passende Værdie, dog saaledes, at han tilpligtes at tilveyebringe Beviis at Pantet er udslettet af Protokollen, eller, om jeg maatte fritages for at kiøbe Præstegaarden, det da maatte befales Hr Schous Kreditorer at nedrive Bygningerne og giøre Pladsen ryddelig?

2) om jeg ikke maatte tilstaaes Godtgjørelse fordi Hr Schou har ladet Præstegaardens Jorder ligge udyrkede og begroe med Lyng, saa der ikkun var Føde for nogle Faar – eller ifald sliig Godtgjørelse ey kunde tilstaaes mig til Afdrag paa Præstegaardens Kiøb, om jeg da ogsaa maatte fritages for ald Ansvar af en Eftermand, ifald jeg enten lader Jorderne ligge udyrkede eller behandle dem utilbørlig?

3) Da Hr Schou har, tvertimoed De Kongelige Anordningers Bydende, bortsolgt Giødningen fra Præstegaarden, saa spørges underdanigst om ikke denne Mand, som kiøbte Giødningen af Hr Schou, er pligtig at levere samme igien til mig, eller liige saadant Antal, liigegod Giødning, hvorimod jeg da skulde være reedebon at betale til Manden saa mange Penge, som han har betalt for Giødningen.

Efter at disse mine Forespørgsler vare fra Det Kongelige Danske Cancellie afsendt til Biskoppens (Hiorths) og Amtsprovstens /Høxbroes/ Erklæringer, og hvormed Cancelliet ey fandt sig tilfredsstillet, eftersom Hr Biskoppens Erklæring røbede det største Ubekendtskab med Afhændelsen af de Thorninglehnske Præstegaarde, eftersom han skrev, at Branderup Præstegaard var en benificeret Gaard der ey kan pantsættes. – Dette er en stor Vildfarelse, thi Præstegaardens Bygninger er Præstens Eyendom, der kjøbes efter sin fulde Værdie, og hvergan(g) maa af Formanden erholdes Kontrakt, at man kan skalte og valte med den og pantsætte den.

Amtsprovstens 2de Erklæringer gik ud paa at beklage Hr Schou, som ey kunde dyrke Jorden eller vedligeholde Bygningerne, og at beklage mig som manglede Huusrum, og hans endelige Resultat var – – Et Intet.

Som en Følge heraf, saae Det Kongelige Danske Cancellie sig nødsaget til at indhente nogle mere fyldestgørende Oplysninger fra det Schleswig Holstenske Cancellie. Dette Collegium forlangte Oplysninger fra Den Kongelige Oberret i Gottorpf, derfra blev Bispens og Amtsprovstens Erklæringer tillige med 2de indlagte Breve fra Hr Schou og eet Brev fra mig Sørensen af ovenmeldte Indhold, tilsendt Amtmanden i Haderslev, og derfra igien til Herredsfogden, fra hvem det igien sendtes til Mølleren Peder Johannissen i Branderup Mølle til Erklæring forinden en bestemt Tiid. – Der saae jeg alle Documenterne, saavel fra Bispen som Amtsprovsten. – Efter 3de gientagne Skrivelser til Det Kongelige Danske Cancellie, hvori jeg udbad mig naadigst Svar paa mine indgivne Spørgsmaal, erholdt jeg endelig efter 1¹/₄ Aars Forløb følgende Cancellie-Skrivelse dateret d 2 December 1815 – saaledes lydende, – fra Amtsprovst Høxbroe mig tilstillet –

Under 6te d:M: har Hs Høyærværdighed Hr Biskoppen meddelt mig mig følgende K:D:Cancellies Skrivelse af 2den Decemb: d: A:

Det er Deres Høyærværdighed bekiendt, at forhen værende Sognepræst for Branderup Meenighed nuværende Sognepræst for Thisted og

Binderup Meenigheder i Viborg Stift Hr. Schou i en hertil indkommen Skrivelse har anmodet dette Kollegium om, at mægle ham og hans Eftermand i førstnævnte Kald Hr Sørensen imellem, i Henseende til Branderup Præstegaards Indløsning, samt at Hr Sørensen har hos Cancelliet forespurgt, –

1) Om ikke Hr Schou maatte være pligtig til indenfor en vis Tiid at tilfredsstille De af hans Kreditorer til hvilke han har pantsat Præstegaarden i Branderup, paa det at den paa Præstegaarden hvilende Giæld kunde vorde udslettet af Panteprotokollen, og Beviis derfor forevises ham /Sørensen/ til Betyggelse ved Præstegaardens Overdragelse, samt

2) Om ikke Hr Schou er pligtig at godtgjøre ham det Tab som han har lidt derved, at han /Schou/ har ladet Branderup Præstegaards Iorder henligge udyrkede. – Og

3) Om ikke Schou bør give ham Erstatning fordi han /Schou/ har bortsolgt Giødningen fra bemeldte Præstegaard.

Efter i denne Andledning at have modtaget Deres Høyærværdigheds Erklæring af 26. October f:a:, samt efter desangaaende at have brevvetxlet med Det Kongelige Schleswig-Holstenske Cancellie, forsaavidt Præstegaardens Indløsning angaar, skulde Cancelliet herved tjenstlig tilmelde Deres Høyærværdighed til Bekiendtgjørelse for Vedkommende ad 1) At Hr Sørensen bliver pligtig at indløse Branderup Præstegaard, samt at han i dette Øjemed har at foranstalte, at der over samme afholdes en Syns- og Taxations Forretning, der foretages ved de af vedkommende Amt dertil udnævnte Mænd, og hertil indkaldes saavel hans Formand, som de af denne Creditorer, der have Pant i Præstegaarden, og at han, naar han til disse har udbetalt den fastsættende Indløsnings-Sum, hvorfra dog bliver at afdrage de muligen resterende Skatter af Præstegaarden, kan begjære denne Giælds Udslettelse af Panteprotokollen, for hvilken der af Schou er givet Pant i Præstegaarden, og

ad 2) At Hr Sørensen, efter Cancelliets Formeening, ikke kan fordre Erstatning herfor hos sin Formand

ad 3) At Hr Schou bør give Hr Sørensen Erstatning for det Tab denne har lidt derved, at Giødningen er af førstnævnte solgt fra Præstegaarden.

Denne Det Høykongelige Cancellies Skrivelse af 2den d:M: meddeles herved Deres Velærværdighed til fornødne Efterretning –

Rødding Amtsprovsti d 9 Decemb: 1815 – H. Høxbroe

Ifølge Bemeldte Cancellies Skrivelse, lod jeg foranstalte en lovlig Taxations-Forretning, der blev bestemt til d 12 Martj 1816 – Præstegaardens

Bygninger med derværende Steenbroe, Steengiærder, Brønde, etc. blev taxerede til 450 rdlr eller 721 Rigsbanks-Daler rede Sølv.

Alting forblev nu roeligt. – Jeg foretog mig nu en Hoved-Reparation paa det faldfærdige Stuehuus, der bestode af 10 Fag, lod Huuset forsyene med Tag, nye Loft, Murene for den syndre Siide opmure, Vinduer indsætte, Gulvet forbedre. – Ligeledes blev Stalden og Koehuset forandret og gandske forbedret. En nye Lade bestaaende af 7 Fag lod jeg af nye opbygge 2de Fag opbygte jeg til Tørvelade, Brønden forbedre, en Pumpe indsætte i Bryggerset hvilket alt kostede mig 540 rd saa at Præstegaardens Bygninger indtil Udgangen af 1816, har med Taxations Summa iberegnet, kostet mig 990 Rdlr. 48 sk i Sølv.

Hovedkreditoren Peder Johannissen i Branderup Mølle tilskrev mig derpaa d 28 Oktober 1816, at han anmodede mig om at betale ham Præstegaardens Bygningers Taxations-Summa tillige med Renter /efter lovlig Afdrag/, da han i manglende Fald saae sig nødsaget til at søge Øvrighedens Bistand –

Jeg besvarede hans Brev saaledes –

Førend Penge for Præstegaarden kan betales

1. maae det paa Præstegaarden hvilende Pant 1400 rd udslettes af Protokollen, forinden hvilken Tiid jeg ey anseer mig pligtig at betale – desuden
2. er Taxationen at ansee som et Kiøb, og da Pengene har staaet i Gaarden over 50 Aar og Forandring af Eyer ifølge Forordningen om Pengevæsenet ey berettiger Creditor at opsiges sin Kapital forinden 4re Aar efter Freden, saa bliver dette ogsaa gældende her. –

1817.

Han anklagede mig derefter for Amtshuset – Et Forhør blev bestemt til 22 Febr: 1817, – hvori bestemtes at jeg kunde indgive mit Forsvar naar jeg anklagedes igien. – Det skeede strax efter, et Forhør blev fastsat til d 11te July. Ingen Dom afgaves – Amtshuset forlangte Acterne, hvorpaa lovedes at afgive om kort Tiid en Dom i Sagen.

Denne Dom blev mig efter 8te Dages Forløb tilsendt dat: 11 July 1817. Dens Indhold var – At jeg Sørensen skulde, efter at alle lovlige Afdrag og Udgifter intil Naadsinsaarets Udløb vare fraregnet, betale Taxations Summen, og 5 Procent Renter, dog saaledes at Pantet, der fra Schous Tiid hviler paa Præstegaarden først skulde udslettes og Attest foreviises mig Sørensen – – –

Heraf sees det tydeligt, hvor vaklende og tilsyneladende partisk vores Amtmand er med sine Dekreter, i det at han, ventelig for at indjage mig en Skræk, tillod sig kort i Forveyen, uagtet Sammenhængen med min Sags Retmæssighed var ham tydelig, at udgive et Dekret, hvori jeg befaledes

at betale til Hovedkreditoren Peder Johannes den bestemte Taxationssum 450 rd i Sølv forinden 3de Uger, eller i modsatte Fald skulde Herredsfogden faae Befaling at foranstalte Udvurdering hos mig. Men da jeg heftigt protesterede imod sliige uretfærdige, partiske Dekreter, og vedblev min Paastand at faae Pantet udslettet forinden Betaling kunde fordres, maatte Amtmanden nødsages til at afgive den endelige Dom, hvorved 3die Mand, nemlig jeg, vederfaredes Ret, ifølge anførte Dom 11 July 1817.

Hvorledes min Amtsprovst Høxbroe, til hvem jeg skriftlig i min ublide Stilling, udsat for Udvurdering af Herridsfogden, med Anmodning om en gunstig Erklæring paa en vedlagt Ansøgning til Det Kongelige Danske Cancellie, har handlet imod mig, og hvor lidet han syntes at besjæles af Iver for den retfærdige Sag, kan let skiønnes, naar jeg bemærker, at han tilsendte mig min Ansøgning vægrende sig for at anbefale den – men tilskrev mig, at han ingenlunde kunde erklære til min Fordel, da 3die Mands Ret var ham – – – hellig – – – og han var overbevist om at den i hans Tanker retsindige Amtmands Dekreter vare overensstemmende med Billighed og Retfærdighed – og det var usandt – Her maae nu upartisk spørges – hvem vederfaredes nu Uret uden Præsten Sørensen i Branderup? – der paa den skammeligste Maade blev mishandlet af Amtmand og Amtsprovst – og dog undsaae en geystlig Øvrighed – en Religionslærer, en undertrykt Embedsmands Beskytter – sig ikke ved at tilsiidesætte Pligt og Religion – at dømme – liig en Pilatus – mig, med den uskyldige Jesus – af Frygt for den jordiske Øvrigheds Auind, da til at udsættes for den uretfærdige Mishandling – jeg meener Udvurdering – og dog – jublende udraabe – at 3die Mands Ret – var ham hellig – og det var just anvendelig paa den mishandlede Sørensen. Ach: Ach: Vee! Vee! ved hvem Forargelsen kommer! hvis Hierter ere tillukte for Religionens Stemme – der byder, mandigen og uden Persons Anseelse at forsvare – den undertrykte – og ophielpe den skrøbelige forinden man kan sige – Jeg er uskyldig i min Medbroders Mishandlinger og Undertrykkelse – . –

Dog! Gud være lovet! – at jeg kunde som Sejerherre vende fra Striden – og mine Avindsmænd, hvis mislykkede Forsøg paa at faae – den gode Sag – undertrykt – kiendes fra en Siide – der leder til et ikke utydelig Begreb om Deres sande Karakterer: – Nu er altsaa Creditorerne nødsaget til at udstæde paa egne Bekostninger Proclama i Aviserne, som det eneste Middel til at faae Præstegaardens Pant udslettet, – og dette er skeet. – De 12 Ugers Forløb ere forbi midt i Novemb: Maaned 1817. – Jeg skal da, som jeg forhen har tilbuden, betale, saafremt Attest foreviises mig at det paa Branderup Præstegaard heftende Pant er udslettet af Protokollen – og det anseer jeg som en Billighed – Men hvorfra jeg skal tage Pengene – dertil ved jeg endnu ingen Udveje – saa det er meget muilig at der endnu skeer Udvurdering hos mig, og derover vil jo mine Modstandere glæde sig istedet

for at afværge mit Fald. Dog! naar Nøden er størst er maaskee Hielpen nærmest – og derved vil jeg – i min ublide Stilling – trøste mig.

Endelig er det lykkedes mig ved den protokollerede Gælds Udsletning af Protokollen – at finde Udvey til at betale Præstegaardens Taxations-summa og erholde Qvittering derfor, saa at jeg nu først d 2 Decemb: 1817 – efter 3¹/₂ Aars heftige Debatter – saae et forønsket Udfald paa Sagen.

I dette Efteraar 1817 har jeg opbygget et Vognskuur for den Nedre Ende af Bryggerhuset, der har kostet mig 17 rd, altsaa har min Præstegaard indtil Aarets Udgang 1817 kostet mig 1007 Rdlr i Sølv, eller 1641 Rigsbankdaler 30 Rbs i Sølv, uden at tale om forskellige Ting forrettede ved mine faste Folk.

1818.

Den mageløse LigeGYldighed i at handthæve den Thorninglehnske Geystligheds Anliggende, der finder Sted hos den Geystlige Øvrighed, har jeg anden Gang faaet Prøve paa, og er at ansee som et Siidestykke til den liden Deeltagelse der udvistes mod mig da det var mig høist vigtig, at faae Branderup Præstegaards Bygninger i lovlig Besiddelse etc. – –

Som Præst i eet af de mindste Embeder, saavel i det Thorninglehnske som i heele Riber Stift, bliver det mig saare nødvendigt nøjagtig at paastaae enhver mig lovlig tilfaldne Embeds Indtægter.

En boesiddende Gaardmand i Ruurup Bye, Branderup Sogn, nemlig Josias Schack, havde ladet sin Forlovede fra Schærbeck Sogn 1 Dag i Forveyen flytte til sig med Flyttegods til sin Boepæl i Ruurup, hvor Deres Bryllup holdtes. – Biskop Middelboe har eengang resolveret som grundende paa De Danske Anordninger, – At hvorhen Bruden er flyttet til sin tilkommendes Boepæl om det ikkun er 1 a 2 Dage før Bryllupet, der tilhører det den Præst i hvis Sogn Bryllupet holdes. Paa Grund heraf protesterede jeg skriftlig imod Præsten i Schærbeck Hr Gielstrup, der vilde tilegne sig dette Bryllup. – Jeg forbød ham at forrette nogen Brudevielse i mit Sogn, og tillige lod jeg ham viide ey at vie nogen der ey var forsynet med Frieseddel fra mig, og som har sit Opholdssted i Branderup Sogn, da jeg berettede, at jeg i sliig Tilfælde forbeholdt mig min lovlige Tiltale til ham. – Men ikke desto mindre indfandt Præsten og Degnen i Schærbeck sig efter Vedkommendes Andmodning, ind i mit Sogn for at fuldbyrde de befalede Ceremonier ved Josias Schacks og Forlovedes Huus Copulation uden at fordre de anordningsmæssige Beviisligheder der skulde udstædes af mig i hvis Sogn Brudgommen havde holdt Dug og Disk et halvt Aar.

Jeg og min Degn indgav da vores velbegrundede Besværinger til Biskop Hiort i Ribe og vedlagde hans Formands, Biskop Middelboes Decision, der hiemler os Bryllupet, og hvis Original ligger i Toftlund Præstegaard. – Vi ventede 10 Uger uden at erholde Svar fra Biskoppen. Atter gientog vi vores

Anmodninger om en Decision i Sagen – Bispen taug – Atter lod jeg ved en Mand heraf Eggen, der i et andet Ærinde talte Biskop Hiort, minde Bispen om Svar – han lod mig ved Manden hilse – at om 8 Dage kunde man sikkert vente Svar – men disse 8te Dage kom aldrig – Nu farer imidlertid det Rygte som Lynet fra Mand til Mand – at vedkommende havde forsikret, at naar Penge*) kunde udrette(s) noget, da skulde jeg og Degnen ingen Ret faa hos Bispen. – Vores Ret udeblev ogsaa gandske – vi værdigedes ikke et Svar enten vi sagde Ret eller Uret – hvilket dog den Biskoppelige Pligt bød ham – kort sagt – Bispen taug – om det altsaa var Penge – Frygt for at spille Vedkommendes Gunst – Fordringer – Vigtige Mænds Anseelse der kunde virke mere – end den Følelse for sit Embeds Pligters Opfyldelse virkede – det var enhver at formoede end beviise – – Men en uimodsigelig Sandhed er det at Hr Biskoppen ved at forholde sig taugs – har overtraadt sine Embeds Pligter og brudt sin Troeskabs Eed – har paadraget sig Skin af Partiskhed og Egennytte.

Fuld af Harme over denne bedrøvelige Erfaring at have et geystlig Overhoved der i sit Forhold udviiser det modsatte af hvad som skulde være et Mønster – Jeg mener – den Undertryktes Beskytter – Sandhedens frimodige Talsmand – liige langt fra Menneskefrygt, Menneskegunst eller Egennytte, besluttede jeg med min Degn Evald at indstille den heele Sag til Det Kongelige Danske Cancellie hvilket skeede.

Det endelige Resultat skal herefter i sin Tiid blive anført i sin heele Sammenhæng efter Tidsfølge.

Under 6te Juny har Det Kongelige Danske Cancellie resolveret – At Josias Schacks Bryllup tilkommer Hr Gielstrup.

Heraf følger at Biskop Middelboes Decision var uden Kongelig Anordning, herved kuldkastet og den eene Præst tilladt at trænge sig ind i en andens Embedskreds, hvorhen en forlovet Pige flytter, samt ægtevie til en Mandsperson, der ey er forsynet med Kongelig Bevilling.

sat sapienti!

Efteraaaret 1818.

Som Følge af at Gaardbesidder Josias Schack Hansen i Rurup benægtede mig Sørensen den sædvanlige Ost og Mælk som Rettighed – blev ved det i denne Andledning afholdte Forhør paa det Kongelige Amtshuus i Haderslev afgivet denne Dom

At Præsten i Branderup kan afkræve 6 Pund Ost af hver Otting af tilbørlig Kvalitet, og Mælk paa sædvanlig Maade, – nemlig eet Maal Mælk, eller med andre Ord, saa meget Mælk som enhvers Koe eengang aarlig afgiver, nemlig ved Smørtiendens Ydelse.

*) »Penge« overstreget, »der« tilføjet, samt (s) i udrettes, med fremmed skrift (Høxbroes?).

I dette Efteraar har jeg foretaget mig følgende Forbedringer ved min Præstegaard – –

1) har jeg ladet omhegne den vestre Toft med 270 Alen Steengjærde hvortil Steenene med megen Bekostning ere opgravede og henkørte, hvortil medgik mange hundrede Læs hver beregnet til 30 Rdlr eller 48 Rigsbankdaler rede Sølv – –

2) liigeledes har jeg ladet opgrave og hiemkiøre nogle hundrede Læs Steen til Steenbroe og dermed belagt Gaarden for Sønden (?) der har kostet mig 8 rdlr, – ligeledes forsynde langs med Huuset et Fortog beregnet til 4 d – altsaa 12 d eller 19 Rbdlr, hvorunder ikke er iberegnet mine faste Folkes Arbeyde eller Kost. Endelig har jeg ladet kløve 4re Steen til Ledstolper, der ere satte ved Indkiørsel til Toften og nordre Hauge, alle af Værdie 3 daler eller 5 Rbdlr.

Følgelig har min Præstegaard (mine faste Folkes meget Arbeyde, Kost og Løn ey iberegnet) indtil Slutningen af Aaret 1818 kostet mig 1052 Rdlr eller 1683 Rigsbankdaler. Herunder er intet beregnet for de mange Kiørsler efter Steene og Tømmer med egen Vogn, intet for mange Reyser at kiøbe Tømmer, og intet for ald den Bryderie der er en Følge af en Gaards totale Forbedring, intet for Far Kost eller Løn til mine Folk, der dog deeltog i Gaardens Reparation – der dog er een stor Opoffrelse for mig.

Under 23de May er jeg allernaadigst beskikket til Sognepræst for Guldager Meenighed i Riber Stift, og forlader nu en Præstegaard der med mange Bryderier og store Bekostninger er opbyggt og repareret overalt, og Avlingen der nu er opdyrket, istedet for at ingen Græs havdes, ingen Ud-sæd og ingen Giødning, saa Eftertiden vil udviise om jeg fortienet Tak eller have den Fornøyelse at i det mindste alt saavel henseende til Bygninger, som Avlingen, holdes i tilbørlig Stand, samt at enhver Orden i Sognet, der ved mig er tilveyebragt, handthæves.

/vide foran/ – Af dine Ord

skal du dømmes

H Høxbroe

Hermed slutter pastor Sørensens jammersminde. Præsten har nok været meget rethaverisk, eller stridbar, som Jørgen Fausbøl siger, men han har åbenbart været en dygtig og energisk mand at dømme efter beskrivelsen af, hvorledes han, trods ringe indtægt, har kunnet genopbygge præstegården og få landbruget på fode, efter at hans forgænger har ladet alt forfalde.

Kai Hammer

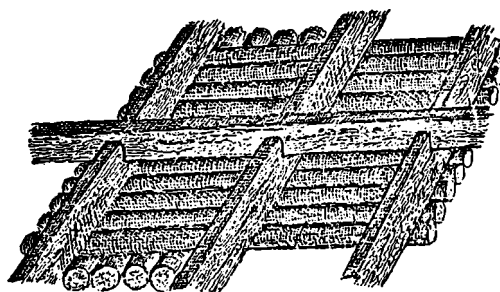
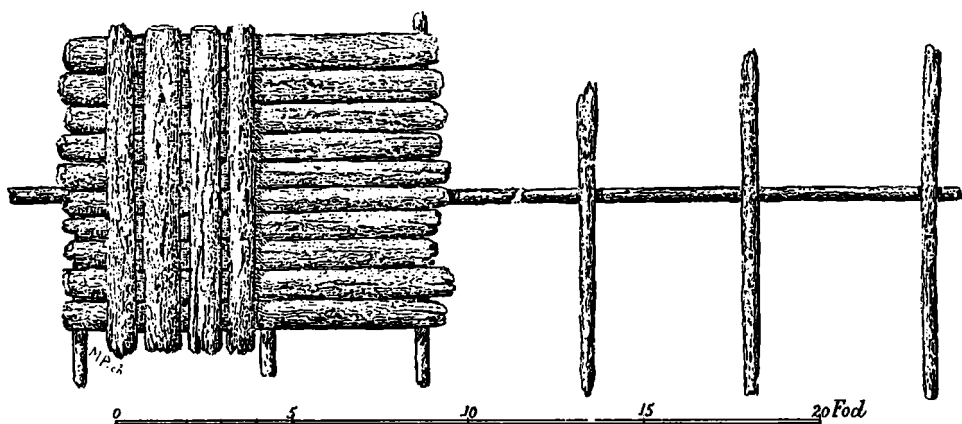
Danevirkes datering

Dr. phil. Vilh. la Cour har spillet en trumf ud i diskussionen om Danevirke. I en artikel i Sønderjyske Årbøger 1968, II, side 97, om kong Godfreds vallum afslører han, at en kulstofanalyse af to prøver fra Danevirkes træunderlag i Reideåmosen har dateret tømmerfældningen for dette til at ligge indenfor tidsintervallet 640–820 (for de to stammer henholdsvis 620–820 og 640–840). Og da Danevirkes dimensioner placerer værket som en rigsopgave, slutter la Cour, at der i den indrammede periode kun kan være tale om året 808, da kong Godfred vides at have bygget en grænsevold for sit rige. Hvormed skulle være bevist, at Godfred har bygget det Danevirke, der hviler på træunderlaget.

Da resultatet falder sammen med den opfattelse, jeg på et tidligere tidspunkt har forfægtet, burde jeg være tilfreds. Imidlertid nærer jeg visse betænkeligheder ved bevisførelsen. Man må håbe, at der snarest tilvejebringes flere analyser af Danevirkes træunderlag, for hvis de alle samler sig om de anførte tidsrum, må man overveje, om fældningstidspunktet ikke snarere skal søges i 700-tallet i stedet for omkring året 808, der ligger i periferien af intervallerne.

Vilhelm la Cours begrundelse for at udelukke andre årstal end 808 er givet med en bemærkning om, at han kan tilslutte sig Helmuth Schledermanns resultat vedrørende »tidspunktet for et dansk riges fremvækst«, som det fremgår af artiklen i Sønderjyske Årbøger 1967, s. 6 ff. Side 10 i den pågældende artikel skriver Schledermann imidlertid, at han alene beskæftiger sig med udstrækningen af danernes rige i 800-tallet, og hverken med spørgsmålet om hvornår eller hvordan det er skabt. Men efter de tilgængelige historiske kilder er det først i 808, at spændingen mellem truslen sydfra og forsvarsevnen i Danmark udløses i bygningen af en vold af et format, der betegner løsningen af en rigsopgave. Ikke mindst vil det være vanskeligt at forene de frankiske rigsannalers omtale af Godfreds voldbyggeri med den tanke, at det danske rige i forvejen skulle have en virkelig grænsevold på dette sted. Alligevel må man være varsom for ikke at føre bevis ved hjælp af det, der skal bevises.

Forhåbentlig kan flere dateringsundersøgelser af Danevirkes træunderlag give et tilstrækkelig tydeligt billede, men foreløbig må der tages forbehold. Især da den ene af prøverne ikke kan fortolkes så kategorisk, som Vilh. la Cour har gjort det. Det drejer sig om prøven af egetræ, der dateres til 520–720. Det skulle jo afskære 808 fra at komme i betragtning, men da prøven hidrører fra stammens kerne og således kun markerer vækstbegyndelsen, har la Cour måttet gå en omvej for at komme til fældningstidspunktet. Da man i 1861 byggede Danevirkeskanterne, fandt man under

Denne tegning viser et gammelt stykke tømmerarbejde, der kom for dagens lys under de danske skansearbejder i Reideåmosen 1861. Forskerne har tolket træunderlaget som det fundament, hvorpå Danevirkes voldmasser blev opdyngtet, og som skulle forhindre, at volden ved sin egen tyngde skulle synke i den bløde bund. Tømmerarbejdet er gjort med dobbelt lag stammer, lagt dels i voldens længde-, dels i tværetning ovenpå et sammentappet plankeunderlag, forbausende omhyggeligt i betragtning af det nævnte formål, og alligevel med den svagheit, at der kun er en enkelt planke til at bære i sammenføjnngen mellem de enkelte tømmerflager. Træprøver fra et lignende stykke træunderlag er nu ved kulstofprøve dateret til tidsrummet 520–720, henholdsvis 640–840. På grundlag af tegningens angivelse af træernes tykkelse har Vilh. la Cour trukket 100 år fra den første træprøves alder for at finde stammens fældningstidspunkt, hvorved han har afgrænset perioden med et fælles fældningstidspunkt for de to stammer til 640–820. Indenfor dette tidsrum har Vilh. la Cour derefter udpeget året 808. Det er denne bevisførelse, der kommenteres i artiklen.

volden et tømmerunderlag svarende til det, la Cour nu har fået dateret. På en datidig tegning viser stammerne ifølge la Cour en gennemsnitstykkelse på 23 cm, og da denne tykkelse efter hvad han har fået oplyst passer på et egetræ, der er omkring 100 år, lægger han disse 100 år til tidsrammen for vækstbegyndelsen (520–720) og når til, at træet må være fældet i tidsintervallet mellem 620 og 820. Det lykkes på denne måde at få klemmt året 808 indenfor rammerne af det mulige.

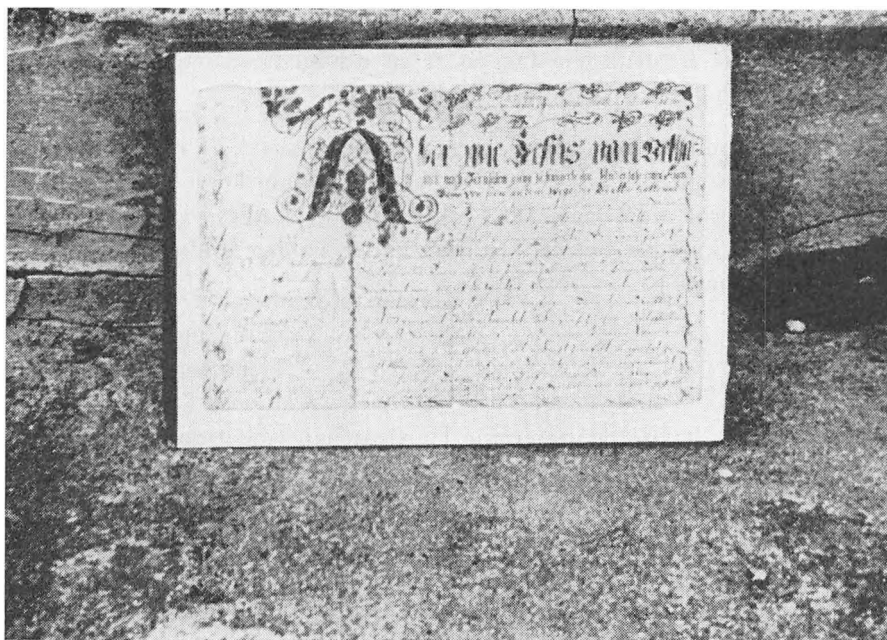
Jeg har forelagt Danmarks fornemste ekspert i veddannelse spørgsmålet, om det er korrekt, at et egetræ når 23 cm's tykkelse på 100 år. Han svarer kort nej. De 23 cm bliver nået på så meget kortere tid, at året 808 må afskrives.

Alligevel er her ikke ført noget modbevis mod 808. Vilh. la Cour har nemlig været lidt for uforsigtig, da han mente at kunne holde sig til gennemsnitstykkelsen, fordi den »ikke varierer meget«. Hans teori kan faktisk endnu reddes, hvis der tages hensyn til variationerne. Målinger på den af ham anvendte tegning fra 1861 viser, at stammerne i tykkelse varierer fra 3/5 fod til 1 fod, dvs. at den tykkeste stamme er henved 70 pct. tykkere end den tyndeste. Har man ved opmålingen i 1861 anvendt den sjællandske fod, har stammernes tykkelse varieret fra 19,0 til 31,6 cm. Har man anvendt den målestok, der blev knæsat i loven af 1875, spænder stammetrykkelsen fra 18,8 til 31,4 cm. På forespørgsel oplyser eksperten i veddannelse, at den tyndeste stamme (18,8 cm), svarer til, at egetræet har opnået en alder på omkring 60 år, medens den tykkeste stamme (31,4 cm) forudsætter en vækstperiode på ca. 100 år. Med andre ord, hvis den analyserede træprøve stammer fra et tyndt træ, kan det ikke være fældet senere end omkring år 780 (seneste vækstbegyndelse anno 720 plus 60 års vækstperiode), og i så fald kan vi ikke komme frem til år 808. Hvis derimod prøven er taget fra en stamme som de tykkeste, så vi kan regne med 100 års vækst (ikke til 23 cm som af la Cour anført, men 31 cm), kan fældningen regnes at være sket inden for tidsrummet fra 620 til 820, og kong Godfreds voldbyggeri i 808 figurerer da som en periferimulighed, men kun med en snæver margin.

Man vil forstå, at det foreliggende spinkle materiale ikke har den beviskraft, Vilh. la Cour har forudsat. Da også andre usikkerhedsfaktorer gør sig gældende, er det foreløbig hverken bevist eller modbevist, at Danevirkes tømmerunderlag i Reideåmosen er lagt i året 808. Derimod er det bevist, at hvis tømmerunderlaget ikke er fra 808, er det endnu ældre.

Dermed har Vilh. la Cour bragt Danevirkeforskningen et afgørende skridt videre. Han har leveret en pæl at ramme igennem den gængse teori, der med Herbert Jankuhn som ordfører har nøjedes med den lidt primitive betragtning, at det er Kovirke, der er bygget af Godfred, fordi hans bærende tanke menes at have været ønsket om at forsvare Hedeby, og Kovirke er den eneste større vold syd for Hedeby; Danevirkes hovedvold er derefter tolket som et senere dansk værn imod Hedeby's herskere på en tid, da byen var i fremmede hænder, hvorved Jankuhn tænker på situationen henimod år 1000. Efter at træanalysen daterer Danevirke et par hundrede år tidligere end Jankuhn, er hans teori faldet til jorden. Danevirke er bygget til værn for Danmark, før Hedeby havde en sådan betydning, at nogen ville opføre en vold af hensyn til byen.

Bjørn Svensson.

KNAPHANDLER CARSTEN JACOBSEN JENSENS *HIMMELBREV*

På Frankesstavn i Toghale levede Jens Hansen Jensen. Han skrev i sin huspostil: Jeg Jens Hansen Jensen var 37 år den 26. dec. om morgenen kl. 6 anno 1800 og min hustru Margrete Jensen var 36 år den 4. sept. anno 1800. Det må have været en stor begivenhed med det runde årstal, idet optegnelser i hus-postillen ellers kun indeholdt fødsels- og dødsdato. Af de fødte ti børn levede kun tre drenge født 1800 – 1804 – 1808. De var hjemme på gården til de blev voksne. Min bedstefar Carsten Jacobsen Jensen, født 1804, var 25 år, da han ville tjene noget selv. Han gik da til Tønder og fik udstedt et pas til at drive handel med knapper. Det færdige pas var skrevet på tysk og lød på seks uger til Sjælland og Fyn og desuden fuldstændigt signalement og sluttede med:

Frit og uhindret at passere med de hos sig værende effecter.

Tøndern Amtshaus d. 20. Aug. 1830.

Hinz

Abt. Dom. Brief

(Laksegl)

Så var det i orden. Derpå foreligger købekontrakt; knaphandler Jacob Frederichsen af Achtrup har angivet at have solgt til Carsten J. Jensen af Jeising for af ham at forhandles i Danmark:

100 er ethundrede gros upol. metalknapper – *værdi 55 rdl.* – og hvilke af knapmager B. Gottfredsen af Jeising ere fabrikerede og ifølge bestemmelserne af 26. aug. 1826 toldfri må forhandles i Danmark.

Bemeldte knapper er hertil indført under Tønder toldseddell nr. 1010 af 21. dennes.

Tønder toldkammer d. 30. aug. 1830.

Tandrup
Inspectør.

Carsten Jensen havde nu papirerne i orden; han stak dem i tegnebogen, hvor der var plads til både pas og kontrakten på hver sin side, sammenlukket med en åleskindssnor snoet to gange rundt og så stukket i inderlommen på jakken. Hans påklædning har sikkert været: blå vadmelstrøje og knæbukser, hvide strømper, sko med sølvspænder og en hjemmestrikket hülle på hovedet. Med en sølvbeslået stok i hånden gik turen med dagvogn til Flensborg og videre med skib til Nyborg.

Nu følger vi ham på rejsen over Fyn og Sjælland gennem de forskellige byer. På passet bliver det noteret, efterhånden som han når frem; for eksempel er det forevist ved indkørslen gennem Københavns Nørreport d. 9. sept. 1830 og ligeledes ved udkørsel af Vordingborg Nørreport 4/9 1830.

Turen må være forløbet godt, for efter hjemkomsten får han flere påtegninger i Tønder til nye rejser i Jylland, Angel og Holsten.

På alle disse rejser havde Carsten også sikret sig mod onde ånder ved at bære et himmelbrev på sig. Det havde han erhvervet sig på sin knaphandel hos Bahnet Christensen i Qvorp.

Himmelbrevet er en afskrift af Matth. 21. kapitel, hvor den første linie er skrevet med store colorede bogstaver

ABER WIE JESUS NACH BETANIEN –

og nedenunder følger resten af kapitlet på tysk.

I den venstre del af brevet står navnene på de foregående indehavere af himmelbrevet:

Mons.

Peter Bornholdt
in Greenbyttel

d. 21. February Anno 1757.

—
Claus Holme, Green in Kærbylling.

—
Bahnet Christensen, Qvorp d. 13. April.

At himmelbrevet og købekontrakten hører sammen ses af, at sidstnævnte er syet sammen i bogform med sort tråd, og at en flænge i himmelbrevet er syet med samme slags.

Efter denne rejse fandt Carsten Jensen sin kone Anne Marie Thomsen fra Alslev. Af hendes breve fra ungpigetiden er syv bevarede; ordlyden af et enkelt skal gengives:

Adressen var:

Til velagte pige
Anne Marie Thomsen, Jeising
pr. expresso.

Aasp, den 1. okt. 1835.

Efter Guds vise råd er det besluttet at begive sig i ægteskab med pigen Ingeborg Petersen Maasbyll af Toften, som dig bekendt er, da vi nu har bestemt, at vort bryllup den 12. okt. skal holdes i Aasp, så bedes du at bevise mig og min brud den ære at føre hende til kirke og at tage en vogn med dig, og efter fuldendt copulation at tage et bryllups-måltid til takke med flere indbudne. Slig forhåbende ære skal være os i taknemmelig og kjærlig minde. Du bedes, kære veninde, at være hos os forbenævnte dags morgen klokken 8.

Med hilsen og agtelse er jeg
din oprigtige ven
Jesper Nicolay Hansen.

Brevet var tredelt sammenlagt, bukket om og lukket med laksegl.

Andr. Petersen.

BOGANMELDELSER

CAROLINA I SØNDERJYLLAND
I 1725 stjal Karen Hansen af Kærgård et lagen og forskellige andre sager. Det skulle hun aldrig have gjort, for det blev opdaget, og Karen blev slæbt for Løgumkloster birks ret, hvor kongens advokat og fiskal de Bähr, hendes forsvarer Daniel Witt samt birkeretten selv, nemlig birkedommer Christian Hansen og sandemændene skulle afgøre Karens skæbne. Sammen med hende var August Petersen og hans hustru anklaget for hæleri, idet de skulle have købt to kamme af Karen Hansens koster.

De, som bare er lidt kyndige i Sønderjyllands historie, véd, at Jyske Lov gjaldt i hertugdømmet Sønderjylland eller Slesvig lige til 1864 og til dels senere endnu, og de undrer sig derfor ikke over udtrykket »sandemænd«. Disse nævninge hører netop til Jyske Lovs ejendommeligheder. Sandemænd hed de, fordi det var deres hverv at finde sandheden, men det har været en let sag. Der var ingen tvivl om, at Karen jo var en tyvekvind. Det var også indlysende, at hun skulle straffes, men hvordan? Og hvilken lov skulle lægges til grund?

Herom var anklager og forsvarer aldeles ikke enige. I værste fald skulle Karen hænges, i bedste fald skulle hun af bøddelen bindes til kagen og piskes på den bare ryg og dernæst forvises fra landet. Og det gør da en forskel!

Fiskalen var meget grundig. Han gjorde retten opmærksom på, at der i dette tilfælde kunne være tale om at lægge flere love til grund: Jyske Lov, kong Kristoffers birkeret og kong Frederik 2.s reces, og for at være helt fuldstændig, nævnedes han også kejser Karl 5.s pinlige halsretsordning – Constitutio Criminalis Carolina – fra 1532, som fagfolk blot kalder Carolina eller C. C. C.

Så tog forsvareren fat, og han har nok fået sandemændene til at undres, for han hævdede, at kongerne Valdemars, Kristoffers og Frederik 2.s love aldrig havde været i brug i »disse fyrstendømmer«, hvormed han mente hertugdømmerne Slesvig og Holsten. Sandemændene vidste udmærket, at Jyske Lov netop var den i hertugdømmet Slesvig gældende lov. Den havde de svoret på at ville følge. Den fandtes i hjemmene hos de slægter af selvejerbønder, fra hvis kredse sandemændene kom, enten i en trykt udgave eller også i håndskrevne eksemplarer. De var så talrige, at det slet ikke er svært den dag i dag at få et eksemplar. Men foreløbig tav sandemændene og hørte på forsvareren.

Denne fortsatte sit indlæg med at bevise, at domspraksis gav ham medhold. Han kunne henvise til, at fiskalen selv, de Bähr, havde været anklager i en sag mod de »berømte tyveknægte« Hans Paulsen og Carl Otto. Den sidste havde sammen med sin kone ikke mindre end 30 tyverier på sin samvittighed. Og det var ikke småting, det drejede sig om. Ved nogle af dem var der endog tale om indbrud, så hvis Jyske Lov, der foreskrev hængning for tyveri til mere end en halv marks værdi, skulle være fulgt, skulle de to have fortjent mere

end én galge. Ikke desto mindre var både manden og konen sluppet med at blive strøget til kagen og dernæst forvist efter artikel 158 i Carolina.

Og forsvareren fremturede: Havde ikke de Bähr selv været anklager mod hestetyven Paul Nielssen på Lundtoft herreds ting. Var denne ikke i forvejen en berygtet tyv, som var brændemærket på hovedet? Og var denne ikke sluppet med at få nok et brændemærke på ryggen, hvorefter han var blevet forvist af skarpretterens knægt?

Karen har naturligvis fulgt med i denne sag. Hun har allerede mærket rebet snøre sig sammen om struben, noget, der var så fælt, at det følte som en lise at tænke på, at man kunne slippe med ris på den bare bag. Ja, selv et brændemærke på ryggen, som også var en mulighed, var det rene ingenting, og forvisning var for barnemad at regne. Men hun kunne jo ikke selv vælge. Det var birkefogedens og sandemændenes sag, og de sagde ikke noget – endnu. Først skulle anklageren svare.

Og han blev ved Jyske Lov. Fiskalen kunne endda henvise til, at dommere og retterne i hertugdømmet Slesvig udtrykkeligt i landretordningen af 1636, som var udstedt af kong Christian 4. og hertug Frederik i fællig, var blevet henvist til at bruge Jyske Lov. Noget selvmodsigende gjorde han dog opmærksom på ikke mindre end fire artikler i Carolina, som også kunne bruges. Selvfølgelig måtte fiskalen svare på forsvarerens henvisning til de nævnte sager, og han kunne melde hus forbi i sagen mod Hans Paulsen, for den var ført på Bøking herreds ting, som ikke lå under Jyske Lov, men under Nordstrands landret, i hvis område Carolina udtrykkeligt var anerkendt som brugelig ret. Og for at forsvareren ikke skulle være i tvivl om, at Jyske Lovs galge og gren endnu havde kraft i hertugdømmet, kunne fiskalen henvise til, at selve den nærværende ret, Løgumkloster birkeret, havde dømt Hans

Hansen i Smedager fra livet, fordi den havde stjålet et sengetæppe.

Denne sag lå dog 26 år tilbage i tiden, og det har en og anden af sandemændene nok lagt mærke til, og nu begyndte de at tænke. Karen Hansen havde også noget at tænke på i tyvehullet, og hun fik lov til temmelig længe at være i uvished, om det gjaldt halsen eller bagen.

Fiskalens sidste indlæg kom sidst i september. Først i midten af februar 1726 gik der dom i sagen, men det blev marts, før Karen kunne ånde lettet op. Kongen havde stadfæstet dommen, som ikke gik ud over halsen, men kun over ryggen. Den slap for at blive mærket med det glødende jern. Det blev kun til pisk. Og så landsforvisning.

Også ægteparret, der var anklaget for hæleri, kunne glæde sig. Jyske Lov mente om hæleren, at han var lige så god som stjæleren, og truede også ham med galge og gren, men ægteparret fik lov til at sværge sig fri.

★

Meget undrer den moderne tilskuer i denne sag, mest dog tvivlen om, hvilken lov man skulle bruge. Særlig sær er forsvarers påstand om, at Jyske Lov ikke gjaldt i Sønderjylland. Der var i 1725 ikke gået mere end 3 år, siden kongen havde befalet alle magistrater og herredsretter – og naturligvis også birkeretterne, som var sidestillet med herredsretterne – at anskaffe den nyeste udgave af Jyske Lov. Dette blev ganske vist ikke nævnt under sagen, men både forsvarer og anklager måtte som juridiske embedsmænd vide det.

Men ikke engang anklageren går helt og aldeles ind for Jyske Lov. Allerede i sit første indlæg, der kom før forsvarerens, har han nævnt Carolina som en mulighed, og det, der sker, er i grunden kun, at forsvareren uddyber denne mulighed, som endelig birkeretten udnytter til en dom, som selv kongen godkender.

I Sønderjylland findes der en del

randområder, hvis indbyggere ikke var danske, men frisiske og saksiske. De havde til dels egne love og jurisdiktioner såsom øen Femern, landskabet Ejdersted, landskabet Nordstrand, øen Helgoland m. fl. I flere af dem var Carolina udtrykkeligt blevet antaget som subsidiær ret, dvs. at man brugte Carolina, når landretterne ikke slog til. I det egentlige, dvs. danske Sønderjylland var Carolina derimod aldrig blevet formeligt conciperet som subsidiær ret, men alligevel viser domme i 16., 17. og især det 18. århundrede, at domstolene brugte Carolina ved siden af den hjemlige Jyske Lov.

Hvorledes det kunne gå til, er emnet for landsdommer Frants Thygesens bog »Tysk strafferets indtrængen i Sønderjylland mellem 1550 og 1800«.

Bogen bygger på forfatterens besvarelse af en prisopgave: »En redegørelse for udviklingen af strafferetten i Nordslesvig fra reformationen til ca. 1840«, som bragte ham den fornemme Christian Paulsen-pris. Man må undre sig over, at de lærde herrer har begrænset opgaven til Nordslesvig, som i retlig henseende – og i næsten enhver henseende – først er blevet forskellig fra Sydslesvig i 1920, og man må rose forfatteren, fordi han har udstrakt sin undersøgelse til hele Sønderjylland. Til gengæld har han indskrænket den i tid, nemlig til 1800 i stedet for til 1840. I fremstillingen har han dog medtaget enkelte eksempler på domme fra senere tid, men de er uinteressante. Både opgavestillerne og forfatterne burde dog netop have interesseret sig levende for tiden 1850 til 1864. Dette tidsrum er nemlig velegnet til kontrol, for i det bæres dansk sprog i kirke og skole og i retssalen frem mod syd. Det ville have sin interesse at spørge, om tidens retsvæsen også var danskpræget i den forstand, at man kunne spore en afstandtagen fra brugen af den tyske Carolina. Lidt læsning i tidens domme vil hurtigt bringe svaret: at Carolina var ligeså

sprællevende i domspraksis på Jyske Lovs gamle enemærker, som før både 1848 og 1800, og at den blev flittigt brugt af dommerne i den slesvigske appellationsret i Flensborg, som ikke kunne mistænkes for at være tysksindede, tværtimod. Dog kunne appellationsretten også finde på at bruge Jyske Lov fremfor Carolina. Haderslev magistrat dømte i 1858 en mand for ran efter Jyske Lov. Oversagføreren (statsadvokaten) for Slesvig mente, at efter indførelsen af Carolina var begrebet ran som egen forbrydelse »antikveret og nu opfattes som tyveri«, og derfor supplikerede han til skærpelse mod denne dom, men appellationsretten belærte oversagføreren om, at ran er en særegen forbrydelse, og at »den indankede dom bør ved magt at stande«. I andre tilfælde foretrækkes Carolina, men i alle tilfælde bruges den mildeste bestemmelse.

★

Disse ejendommelige forhold medfører, at man blandt de forskellige årsager til Carolines yndest hos dommere, som Thygesen nævner, er tilbøjelig til at finde én hovedgrund: Jyske Lov fra 1241 var efter 1700 blevet for gammel, og særlig var visse vigtige bestemmelser blevet for skræppe. I kongeriget havde man i 1683 fået en moderne lov i Christian den Femtes Danske Lov, men den blev næsten ikke brugt i Sønderjylland, fordi landsdelen netop da var så langt fjernet fra kongeriget i politisk-statsretlig henseende som ingen sinde før. Det er denne mangel på en moderne lov, juristernes tyske uddannelse, som får dem til at tænke i Carolinas ånd, og de nærliggende forbilleder i hele Holsten, i Femern, Nordstrands, Ejdersteds og byernes retspleje, der gør det muligt at bruge den tyske straffelov. Hertil kommer, at overretten på Gottorp efter 1713 fremmer brugen af Carolina i sin stræben efter ensartede domme.

Det er med god grund, at forfatteren

har sat et billede af Gottorp uden på bogen. Men fremfor alt kunne man ved hjælp af Carolina vise en tidssvarende mildhed. I den ovenfor genfortalte sag er det tydeligt, at både anklager, forsvarer, sandemænd, birkefoged og kongen selv og hans råd meget nødigt ville have Karen Hansen hængt, når de ved Carolinas hjælp kunne nøjes med at give hende klø.

★

Sønderjyllands historie er for os først og fremmest dets nationale historie, og tidligere anskuede man derfor først og fremmest denne udvikling ud fra et dansk nationalt syn. Et hovedudtryk for denne opfattelse er Allens navnkundige bog om »Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland«, som – udtrykt i kort-hed – så landets sproglige fortyskning i kirke, skole og folkeliv som en fæl følge af en lang og stædig sammensværgelse af tyske embedsmænd.

Moderne danske forskere af kirkens og skolens historie i Sønderjylland er kommet til andre resultater. De kunne påvise, at den nævnte udvikling var sket som følge af et sammenfald af mange grunde, som i deres væsen ikke var egentlig nationale, men havde deres rod i indre kirke- og skoleforhold. Når f. eks. præster i Sydslesvig i 18. og 19. århundrede ivrer for en bedre tyskundervisning i skolerne, er det ikke ud fra et tysk nationalt syn, men af den kirkelige grund, at det ville gavne konfirmandundervisningen og øge udbyttet af gudstjenesten, som begge fra gammel tid var tyske.

Ved således at forske »sagligt« i stedet for »nationalt« har danske forskere på disse områder paradoksalt nok vundet en langt finere forståelse af netop den nationale udvikling.

Thygesen har i sin foreliggende bog ligeledes »afnationaliseret« sit emne, retshistorien. Han har vist, at Carolina, den fremmede strafferet, først rigtig har vundet frem, efter at kongens magt i

1713 blev udstrakt til hele Sønderjylland, fordi overretten på Gottorp fremmede dens brug. Han har bragt et stort antal domme, som viser, hvorledes denne fremgang skete, og han har drøftet langt flere enkeltheder, end det er muligt at gøre rede for her. Med den lille, overkommelige bog har han øget den ret magre danske retshistorie, og ved at

udvide sin undersøgelse til hele Sønderjylland har han mindet om, at Sønderjyllands historie ikke bare er Nordsløvs forhold. Han har da heller ikke for ingen ting været generalsekretær for Sydslesvig gennem flere år og er en af de bedste kendere af Sønderjyllands topografi.

Poul Kürstein.

FRA BONDESKOLE TIL SPROGRESKRIPTET 1810

G. Japsen: Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814. Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland, nr. 40. 1968.

Det er faldet i undertegnede anmelders lod her i månedsskriftet at omtale bøger, som er af den største betydning, men som flertallet af dets læsere vil have vanskeligt ved at læse i deres helhed. Det gælder også denne fremragende doktordisputats, hvis forfatter med den største flid har pløjet et vældigt arkivmateriale igennem og med umiskendelig videnskabelig evne har givet en udsigt over et historisk emne, som hidtil har unddraget sig vor viden. Men de, som har læst hans bog om den nationale udvikling i Åbenrå 1800–1850, der er spændende som en roman, skal vide, at det er en bog af en helt anden art, de møder, hvis de giver sig i kast med denne skolehistorie. Den giver ikke mange glimt af det liv, der har udfoldet sig i skolerne, men har sin fortjeneste ved i nogen måde at være en materialesamling, som senere forskning trygt vil bygge på, og som i flere henseender betegner en revision af hidtil gængse forestillinger.

Blandt sådanne kan nævnes, at mange vel har troet, at det først var med pietismen, at landsbyskoler blev almindelige i 1700-tallet også i Sønderjylland, og at det skyldtes tyskuddannede præster, biskopper og amtmænd, at

tysk fik en vis position i skolerne, hvor folket ellers talte ublandet dansk, og hvor gudstjenesten var dansk. Men her får man at vide, at der i al fald fra o. 1600 fandtes skoler rundt om, dels knyttet til kirkebyen, hvor degnen skulle meddele børnelærdom, men navnlig i andre landsbyer, hvor bønderne selv skabte og underholdt »bondeskoler«, der var uafhængige af øvrigheden. De to parter, kirkeøvrighed og landboer, havde iøvrigt forskelligt formål med oprettelsen af skoler. De første tænkte på børnenes åndelige fornødenheder og var til tider modstandere af, at de skulle lære andet end katekismusforklaringer, de sidste ønskede, at de skulle lære at læse, regne og skrive og helst lidt tysk, dette for handelens skyld og nogle steder, f. eks. i Ærøskøbing, af hensyn til dem, der ville til søs.

De dansksprogede skoler var mange tider og steder ikke så danske endda. Tyske fibler og navnlig regnebøger blev først udryddet sidst i reformtiden op mod 1800. Børnene – og somme tider lærerne med – forstod ikke meget af, hvad de befattede sig med på den måde. Forfatteren nævner eksempler på degne, der ikke kan læse (s. 22), skrive eller regne (s. 99), men hævder (s. 26), at det var en undtagelse, når en mand ikke kunne læse og skrive i det 17. århundrede. Med pigerne var det værre. De gik mindre i skole, navnlig i egne mod vest, hvor de fattige familier på de lette jorder lod dem kniple i en meget tidlig alder. Man hører om mod-

stand mod, at de lærer at regne.

En vanskelighed ved at skabe en effektiv undervisning var, at forældrene kun ville sende børnene i skole om vinteren og tog dem tidlig ud af skole. De skulle arbejde med på bedriften hjemme store dele af året. Deraf fulgte også, at bondeskolerne havde meget ringe lærerkræfter, for det var skik, at man gav læreren 1 skilling om ugen for hvert barn, der gik i skole, eller også gav en familie kun dette beløb, selv om der var flere børn, og når børnene blev holdt hjemme, faldt betalingen væk. Lærerne ved disse skoler var da også ældre invalider eller store drenge, der da om sommeren søgte andet arbejde for at eksistere. Læreren var lige så lavt lønnet som hyrden, havde tit hverken skolestue eller lærerbolig, gik på omgang m.h.t. bespisning og natteleje og regnedes derfor ikke i stand til at stifte familie. For degneskolernes vedkommende er der også eksempler på, at degnene passer landbrug og handel og pagter skoleholdet ud.

Der var således ingen skolepligt før konfirmationsforordningen 1736, selv om skolevæsenet forbedredes før den tid. Da landbrugets konjunkturer bedredes over århundredets midte, og landsbyfællesskabet ophævedes, var tiden inde til reformer, der nu skyldes myndighedernes indgriben, men som også støttedes af bønderne. I tiåret 1768–78 var skolevæsenet i Haderslev provsti det bedste i Sønderjylland og sandsynligvis hele det danske monarki (s. 241). Mens lærerne tidligere kun skulle eksamineres nødtørftigt af stedets myndigheder, var det nu befolkningens løsen at få seminarieuddannede lærere.

1781 oprettedes et seminarium i Kiel, hvortil også nordslesvigere søgte. Det var rationalistisk præget, hvorimod det

ældste seminarium på dansk grund, det i Tønder 1788, holdt på »den rene rettroenhed«. Også de i København og på Fyn oprettede to seminarier blev uforholdsmæssig meget besøgt af sønderjyder, et vidnesbyrd om, hvor langt vor landsdel var forud for det øvrige land på skolevæsenets område. Den egentlige reformtid er den sidste menneskealder før 1814, hvor de tyske bøger endelig udrenses, og skolebygninger og lærerboliger fremskaffes overalt.

Af fortjenstfulde ledende personer nævnes her kun generalsuperintendent Adler, hvis forståelse for de sproglige forhold svagt polemisk diskuteres over for anden fremsat opfattelse (s. 373), og hertug Frederik Christian af Augustenborg, hvis aristokratiske syn på skolesagen fremhæves: skolen må ikke gøre landbougdommen fremmed for sin stand og gerning.

Når registreringen af kendsgerningerne bliver så omstændelig med gentagne gennemgange af forholdene i de enkelte egne, er det, fordi disse ligger så forskelligt: delt mellem Slesvig, Ribe og Fyns stift (Als, Ærø), kongerigske enklaver, blandede distrikter, adelige og augustenburgsk-hertugelige områder. De 4 nordslesvigske købstæder er med deres meningsløst tyske skole uden for betragtning, mens Ærøskøbing og flækkerne tæller med. Kær herred syd for vor nuværende grænse kommer periferisk med, men grænsen, som den ligger, mellem Slogs og Kær herred tegner sig som den århundredgamle kultur-, men ikke sproggrænse, nord for hvilken dansk, »uden for købstæderne, havde den fremherskende stilling i kirke og skole, og takket være dette forhold holdt kendskabet til det danske rigssprog og kontakten med dansk kultur sig her gennem alle omskiftelser ... « (s. 11).
K. Olrik.

<p>Andels- Svineslagteriet i Kolding</p> <hr/> <p>Grundlagt 1888</p>	<p>Grænselandets liv grænselandets sang</p> <p><i>møder De i</i></p> <p>Tydske Tidende</p> <p>Syd- og Sønderjyllands store blad</p>	<p>Morsø Støbegods Aktieselskabet N. A. Christensen & Co. Kongelig Hofleverandør NYKØBING MORS</p> <hr/> <p>Lolland - Falsters Folketidende <i>Stiftets største blad</i></p> <p><i>Nykøbing F.</i></p>
<p>Tønder Landmandsbank ^{1/5}</p> <p>Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brøde - Brøns - Bylderup Bov - Fritelt - Højer - Tinglev - Visby</p>	<p>Paul Thomsen Krusaa</p> <p><i>Kolonial, spirituos, køkkenud- styr, trikotage, herreekvipering</i></p>	
<p>Pindstrup Mosebrug SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK</p> <p>Telefon Pindstrup 06-39 61 00</p>	<p>Besøg landsdelens museer</p>	
<p>ANDELSBANKEN</p> <p>Haderslev Aabenraa</p>	<p>Graasten Andelsslagteri</p>	
<p><i>Giv bøger fra HISTORISK SAMFUND som gave</i></p>	<p><i>Les</i></p> <p>Dannevirke <i>Sønderjyllands ældste blad</i></p>	
<p>BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND <i>Th. Laursens Bogtrykkeri</i></p> <p>Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50</p>	<p>Ladelund Landbrugs og Mælkeriskole <i>Brørup station</i></p>	
<p>Sønderjyllands Kreditforening</p> <hr/> <p>Haderslev</p>	<p>Sønderjydsk Tæppefabrik</p> <p><i>A. R. Kjærby A-S Højer</i></p>	<p>Graasten Bank ^{1/5} GRAASTEN</p> <hr/> <p>^{1/5} Sønderjydsk Frøforsyning Frøavl & Frøhandel Aabenraa</p>
<p><i>Restaurant</i> Grønsen C. Heiselberg Krusaa</p>	<p>Hejmdals BOGTRYKKERI AABENRAA TLF. (046) 2 31 32</p>	<p>Spare- og Laanekassen for Hobro og Omegn</p>

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

HORSENS HAVN

- Mange moderne stykgodskraner
- 7,00 m vanddybde
- Havnen kan besejles dag og nat
- Store arealer ved kaj og jernbanespor ledige til udleje

Selskabs- og udflugtskørsel

Ruteautomobil-Aktieselskabet
for Haderslev Amt og By

Haderslev, tlf. (045) 2 38 55

**DEN NORDSLEVIGSKE
FOLKEBANK**
AKTIESELSKAB
AABENRAA

KONTORMØBLER

P. J. SCHMIDT A/S

Vojens - Telefon (045) 4 12 26*

Sønderjysk Månedsskrifts adresse:

H. P. Hanssensvej 9, Haderslev,
tlf. (045) 2 17 37.

Redaktørernes adresser:

Viceskoleinspektør W. Christiansen,
Brorsonsvej 37, Tønder.

Viceskoleinspektør Chr. Stenz,
Tøndervej 173, Åbenrå.

Cand. polit. Inger Bjørn Svendsen,
H. P. Hanssensvej 9, Haderslev.

Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder

HOPTRUP HØJSKOLE - Hoptrup

Vinterskole for unge mænd og kvinder
3 eller 5 mdr. fra november ell. januar
Sommerskole for unge mænd og kvin-
der, 3 ell. 5 mdr. fra maj. **Axel Nielsen**

DANEBOG HØJSKOLE - ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole

Tlf. (044) 8 41 12

Gunner Rasmussen

M. Schaumanns Klædefabrik A/S

Afd. for kemisk rensning TRYLIN

Haderslev

SØNDERBORG HANDELSSKOLE

Handelsgymnasium - Handelshøjskole-
afdeling

Sdr. Landevej 30 - Tlf. (044) 2 55 25

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{5}$ • VOJENS